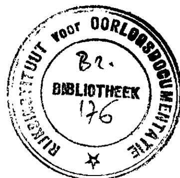
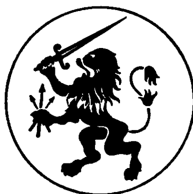
BR 5905

De Gestalte van het Volk in den Nederduitschen Opstand tegen Spanje

DOOR

HANS DE VRIES

Overdrukken uit „Nederland", Maandblad voor het Geestesleven in Nederland, Duitschland en Elders onder leiding van: Willem Haighton, Rudolf Steinmetz, Volker Nijland, Marius van Lokhorst en Frans Vermeulen
Jaargang 95 — Juni—Augustus 1945 — No. 6, 7 en 8
REDACTIE- EN ADMIN.-ADRES: LOUISE DE COLIGNYSTRAAT 2, DEN HAAG

K 1648 2169

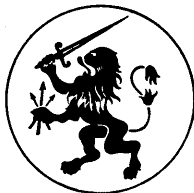
v. d. S.

De Gestalte van het Volk in den Nederduitschen Opstand tegen Spanje

DOOR

HANS DE VRIES

Overdrukken uit „Nederland", Maandblad voor het Geestesleven in Nederland, Duitschland en Elders onder leiding van: Willem Haighton, Rudolf Steinmetz, Volker Nijland, Marius van Lokhorst en Frans Vermeulen

Jaargang 95 — Juni—Augustus 1943 — No. 6, 7 en 8

REDACTIE- EN ADMIN.-ADRES: LOUISE DE COLIGNYSTRAAT 2, DEN HAAG

DIETSCHERS EN WALEN IN ONZEN OPSTAND TEGEN SPANJE

In een in 1941 verschenen studie [1]) heeft dr. Leo Delfos, oud Vlaamsch activist uit den eersten wereldoorlog, doch thans als docent aan de universiteit te Göttingen verbonden, de beslissende periode van de scheuring tusschen de Noordelijke en de Zuidelijke Nederlanden in de 16de eeuw — oorsprong van de scheiding tusschen België en Nederland in hun tegenwoordigen vorm! — opnieuw behandeld en onderzocht. Daarin heeft hij het ontstaan van de Unie van Utrecht en haar ontwikkeling in de eerste jaren in de bronnen van dien tijd zelf heelemaal opnieuw bestudeerd en de resultaten daarvan in een chronologisch en systematisch geschiedverhaal neergelegd, hier en daar gecommentarieerd door een korte beschouwing ter verduidelijking van den zin der ontwikkeling. Zijn visie op het gebeurde zou men in hoofdzaak in deze drie stellingen kunnen omschrijven:

1. De Bourgondische staatsgemeenschap der zeventien Nederlanden, die in 1576 bij de Pacificatie van Gent in haar geheel samenging in den strijd tegen de Spaansche overheersching, is uitsluitend ten gevolge van den afval der Waalsche gewesten in de Unie van Atrecht van 6 Januari 1579 en den kort daarop gevolgden Vrede van Atrecht met Filips II uiteengevallen.

2. De Unie van Utrecht, die enkele weken later werd gesloten, was niet een afval van de Noordnederlandsche gewesten van de Generaliteit, maar een tegenbond van alle Dietsche provinciën (Vlaanderen en Brabant incluis), juist om het uiteenvallen van het overblijvende gedeelte der Generaliteit — dat nu samenviel met de Dietsche taalgemeenschap — te voorkomen.

3. Vlaanderen en Brabant zijn ten slotte voor de Republiek der vereenigde Nederlanden verloren gegaan en moesten de Unie van Utrecht verlaten, alléén en uitsluitend ten gevolge van de militaire successen van Parma, die er in slaagde tusschen 1578 en 1585, door de gebrekkigheid van onze verdedigingsmaatregelen, het grootste deel van die beide provinciën voor den Spaanschen koning te heroveren.

[1]) Dr. Leo Delfos: „Die Anfänge der Utrechter Union 1577-1587 — Ein Beitrag zur Geschichte der niederländischen Erhebung, insbesondere zu deren Verfassungsgeschichte", Historische Studien, Heft 375, Verlag Dr. Emil Ebering, Berlin SW 68, 1941.

Of met andere woorden: de oprichters van de Unie van Utrecht wilden heelemaal niet (zooals de geschiedschrijving der 19de eeuw meende) een beperkt Noordnederlandsch verbond bewerkstelligen, maar integendeel een grootnederlandsch defensief verbond, dat alle Dietsch-sprekende gewesten zou omvatten; en dit is niet ten gevolge van de een of andere inwendige tegenstelling tusschen Noord en Zuid mislukt, maar enkel en alleen door het ongelukkig verloop der krijgsbedrijven.

Ziedaar de strekking van dr. Delfos', op streng wetenschappelijke onderzoekingen gebaseerd boek. Het wil zoo concreet mogelijk bewijzen, dat de gestalte van het Nederlandsche volk in zijn opstand tegen Spanje in zijn territoriale uitbreiding werd bepaald door de Dietsche taalgemeenschap, m.a.w. dat het een „taalnatie" was, en de later gegroeide, engere staatsgemeenschap niet in de natuur van de volksverhoudingen gegeven, maar een gevolg van uitwendige omstandigheden was.

Is dr. Delfos in dat bewijs geslaagd? Is zijn beeld der ontwikkeling inderdaad identiek met den werkelijken gang der historie?

I

Reeds prof. Geyl heeft er in een in Februari 1920 te Londen gehouden lezing [1]) op gewezen, dat het toch wel merkwaardig is, dat het uiteenvallen van de zeventien Nederlandsche gewesten in 1579 is ingeleid door de afscheiding juist van de Waalsche landen. „In Januari 1579", zegt hij daar, „slaagde Parma, de nieuwe Spaansche gouverneur van de Nederlanden, een man met zeer bijzondere bekwaamheid, erin sommige provincies van de Staten-Generaal los te maken. Deze provincies vormden een blok in het uiterste Zuidwesten van het land: Henegouwen, Artois, Waalsch Vlaanderen (dat is Douai, Orchies en Rijsel). Het is zeer merkwaardig, dat de eerste gewesten, die de nationale zaak afvielen, alle Waalsch waren. Voeg daarbij, dat Luxemburg, de eenige provincie, die zich van in den aanvang buiten de Staten-Generaal-be-

[1]) In Nederlandsche vertaling onder den titel „Nederland en België" afgedrukt in den bundel „De Groot-Nederlandsche Gedachte", Haarlem 1925, blz. 43-97. De aangehaalde zinsneden komen voor op blz. 65.

weging gehouden had, ook half Fransch sprekend was en voor de rest Duitsch. De vraag dringt zich onweerstaanbaar op: Had het verschil in ras en taal daar niets mee te maken? Het is een moeilijke vraag." [1]). Dr. Delfos meent nu inderdaad te kunnen spreken van een „merkwaardige (tot nog toe onopgemerkt gebleven) Waalsch-Dietsche spanning van volkschen aard" (blz. 8) [2]), zoodat hij klaarblijkelijk het taalverschil verregaand identificeert met nationaal bewustzijn, of tenminste als het doorslaggevend element van volkssaamhoorigheid beschouwt. Nu geeft het wel te denken, dat wij in de geschiedbronnen zelf van zulk een volksche tegenstelling weinig gewaar worden. Dr. Delfos schrijft dit toe aan politieke tactiek: „Om voor de hand liggende redenen", zoo schrijft hij, „namelijk om de eenheid van het „gemeyne" vaderland niet in gevaar te brengen, konden de Brabantsche patriotten in 1577 de bestaande spanning niet openlijk in de gedachte van een rivaliteit tusschen „waelsch" en „duytsch" uitdrukken" (blz. 63). En elders (blz. 61-62) citeert hij een latere uitspraak, die dan een meer ongedwongen karakter zou hebben, omdat „de afscheiding der Waalsche landen was voltrokken en geen bijzondere consideraties meer beletten om de dingen bij hun naam te noemen"; doch de aangehaalde uitspraak zelf lijkt mij op zich zelf al niet bijzonder overtuigend om daaruit tot een echt volksche spanning te concludeeren, en een algemeene tactische terughoudendheid van de Dietsch-sprekende Nederlanders ten opzichte van hunne Waalsch-sprekende bondgenooten is psychologisch toch wel erg moeilijk aan te nemen. De Nederlanders zijn al zeer weinig geneigd tot terughoudendheid bij het uitspreken van hun meening en zij waren dat in de 16de eeuw al evenmin! De pamfletten en preekenbundels uit dien tijd geven blijk van een even scherpe en soms zelfs grievende tong, als waarover het Nederlandsche volk ook thans nog beschikt.

Bezien wij echter het beeld der historie zelf, en wel om te beginnen zóó, als dr. Delfos ons dit teekent. De veldtocht van Willem van Oranje in 1572 was evenals die van 1568 mislukt; alleen in Holland en Zeeland hadden de burgerijen van de meeste belangrijke steden, meegesleept door het onverwachte succes der Watergeuzen in Den Briel en elders, het Spaansch-georiënteerde bewind door eigen regeerders vervangen en zich onder leiding van „Vader Willem" gesteld. Zij voerden tegen het leger van Alva een verbeten, maar op den duur toch vrij hopeloozen strijd, indien de muiterijen bij de Spaansche troepen hun niet te hulp waren gekomen. Toen die muiterijen na den dood van Requesens in 1576 een steeds dreigender karakter aannamen, stelden de in 1572 niet in opstand gekomen en katholiek gebleven provinciën zich, onder den druk van patriottische, met Holland en Zeeland sympathiseerende en door dezen gesteunde kringen, daartegen te weer, en sloten zelfs een algemeenen vrede met de gereformeerde opstandelingen, bekend als de „Pacificatie" of „Bevrediging van Gent". Zij namen daarbij het politiek program van Holland en Zeeland (verdrijving der Spanjaarden) over, maar stelden een beslissing over de religieuze kwestie tot later uit.

Intusschen was Don Juan van Oostenrijk als nieuwe gouverneur-generaal aangekomen. Alles hing nu uit den aard der zaak af van de houding, die hij ten opzichte van het programma der pacificatie zou aannemen. Men kwam na wat geven en nemen van weerszijden tot overeenstemming, doch dit had weer ten gevolge, dat Holland en Zeeland opnieuw werden geïsoleerd, al kwam het niet tot vijandelijkheden. Midden 1577 evenwel vluchtte Don Juan, blijkbaar voelende, dat de aspiraties der Nederlanden toch niet recht met de hem door Filips II verstrekte opdracht waren te vereenigen, naar Namen, zette deze stad naar zijn hand en eischte van de Staten-Generaal de betrekkingen met Holland en Zeeland af te breken en mee te helpen om deze gereformeerde landen weer te bedwingen. Onmiddellijk echter namen de Staten-Generaal afstand van den gouverneur-generaal; het conflict met Holland en Zeeland loste zich vanzelf op, en de onderhandelingen, die Don Juan nog trachtte aan te knoopen, liepen op niets uit.

Op dit moment echter deed de hooge adel een politieken zet van groote draagwijdte: hij riep den jongen aartshertog Matthias van Oostenrijk, een broeder van den Keizer, als gouverneur-generaal in het land. Dr. Delfos interpreteert dit als een eerste intrige van Waalsche zijde, blijkbaar met de bedoeling om door middel van Matthias, die nog zeer jong was, weer meer macht in handen te kunnen krijgen. Op aandringen van de patriottische partij in Brabant wordt nu echter de gou-

[1]) In zijn inaugureele rede te Utrecht in 1936 over „Vaderlandse gemeenschap in historisch perspectief", Santpoort 1936, heeft het ras geen functie meer in het proces van natievorming. Vgl. in het bijzonder t.a.p. blz. 7.

[2]) De in den tekst tusschen haakjes geplaatste bladzijde-aanduidingen verwijzen naar dr. Delfos' boek zelf. De vele hieruit geciteerde passages heb ik mij veroorloofd te vertalen, ten einde te voorkomen, dat deze bespreking een al te tweetalig karakter zou krijgen.

verneur van Holland, Zeeland en Utrecht, Willem I, tot ruwaard van Brabant benoemd, tot groote ontsteltenis en verbittering van den Brabantschen adel. Er beginnen zich nu nieuwe fronten in de politieke verhoudingen af te teekenen: aan de eene zijde de Waalsche adel, die zich op den duur steeds meer op zijn steunpunten in de Waalsche gewesten zal moeten terugtrekken, en aan de andere zijde Willem I, die voornamelijk steun vindt bij de stedelijke burgerijen, die patrottisch gezind zijn. De Waalsche adel vecht om het behoud van zijn politiek overwicht, zooals vooral in de maanden December 1577 en Januari 1578 bij de benoeming van een nieuwen Raad van State blijkt, welke kwestie eerst thans door dr. Delfos in het juiste licht is gesteld (blz. 57-62). De toenemende verburgerlijking (dat beteekende toen: radicaliseering) van de patriottische beweging maakte den adel echter „desgoutez du beau patriotaige" (blz. 72) en zoo hadden zij wel ooren naar een in Januari 1578 gepubliceerden oproep van Don Juan, om zich weder met den koning te verzoenen (blz. 71-73).

Van hier uit kan de „Waalsche" afvalsbeweging nauwkeurig worden vervolgd. Begin Maart 1578 wordt door enkele invloedrijke mannen uit den adel en de geestelijkheid in Artesië een poging gedaan, om alle Waalsche gewesten tot een vrede met Filips II te bewegen, die echter door de burgerij van de stad Atrecht verijdeld wordt (blz. 74-75). Niettemin heerscht er in patriottische kringen groote verontwaardiging. Zekere, niet geheel duidelijke intriges van de geestelijkheid in Vlaanderen (blz. 75 en 81-82) zijn vermoedelijk mede aanleiding geweest tot de plotselinge losbarsting van het gereformeerd radicalisme in Gent op 18 Mei 1578. Tot nog toe meende men, dat de afvalsbeweging in het Zuiden vooral door de gereformeerde uitbarstingen in die stad in het leven was geroepen; dr. Delfos echter heeft wel duidelijk aangetoond, dat juist het omgekeerde het geval was: „Het waren de afvalsverschijnselen bij de Walen, die grootendeels het misnoegen der Calvinisten in Vlaanderen opwekten en de losbarsting van hun wrevel voorbereidden. Oranje zelf heeft het later herhaaldelijk voor de Staten-Generaal verzekerd." [1]) En hij citeert vervolgens een tweetal uitlatingen van Willem I in dezen geest (blz. 71). Maar vanzelfsprekend hebben de gebeurtenissen (18 Mei: beeldenstorm in vier kloosters; 1 Juni: eerste gereformeerde preek in de Dominikanerkerk; 20 Juli: bezetting van Ieper door Gentsche ruiterij en afzetting van alle katholieke ambtenaren in Gent) een enormen weerslag in de oppositioneele kringen in de Waalsche landen (blz. 85). Steeds duidelijker wordt het, dat de Waalsche gewesten van de Generaliteit afdrijven, nu zij het argument van de godsdienstkwestie mede in het geding kunnen brengen.

Het spreekt vanzelf, dat juist dit godsdienstige propagandamiddel een ontzaglijke bedreiging voor de g e h e e l e Generaliteit vormt. „Bestaat nu niet het gevaar, dat eenige katholieke provinciën van Dietschen tongval, zooals Brabant, Gelderland, Utrecht enz., zich bij dit optreden aansluiten? Om dezen ommekeer te verhoeden, zetten de medestrijders van Oranje zich thans definitief aan het werk (zomer en herfst 1578), om zoo mogelijk alle Dietsche provinciën in de ontworpen „nadere unie" aaneen te sluiten. Zoo bedoelen de oprichters van den Utrechtschen bond niet een vereeniging van Noordelijke provinciën te verwerkelijken, en ook niet een bond op calvinistischen grondslag. Veeleer streeft men naar een kampgemeenschap van alle landen in het Noorden en in het Zuiden...." (blz. 9).

In Augustus 1578 verscherpt de toestand in het Zuiden zich zienderoogen. Waalsche edellieden nemen daarbij de leiding (blz. 105-109). In October gelukt het hun de burgerlijke regeering in Atrecht ten val te brengen, die de Generaliteit trouw wilde blijven (blz. 116-117), en tegelijkertijd zetten de Staten-Provinciaal van Henegouwen een actie op touw om de pogingen der Noordelijke gewesten om tot een „nadere unie" te komen, te beantwoorden met een (Waalschen) bond ter verdediging van het ware katholieke geloof en de overgeleverde stendische ordening (blz. 116). In November echter onderhandelen „Montigny en eenige andere Waalsche Heeren" al met een vertegenwoordiger van den koning en verklaren zich bereid hem trouw te blijven (blz. 120-121). Nog blijven de Waalsche provinciën aarzelen, terwijl 6 December een voorloopig ontwerp van de Unie van Utrecht goedgekeurd wordt. Den 6den Januari 1579 sluiten zij echter te Atrecht een unie in den boven weergegeven geest, zonder zich nog van de Generaliteit los te maken (blz. 128). Desgelijks sluiten een aantal Noordelijke provinciën — Holland, Zeeland en Utrecht, dus één katholieke en twee gereformeerde provinciën — te Utrecht op 23 Januari de „nadere unie" ter versterking van de onderlinge banden en ter verdediging van haar onafhankelijkheid, terwijl zij in

[1]) Vgl. ook de pas verschenen publicatie van dr. H. A. Enno van Gelder: „Revolutionnaire Reformatie — De vestiging van de Gereformeerde Kerk in de Nederlandse gewesten gedurende de eerste jaren van de Opstand tegen Filips II — 1572-1585", nr. 31 in de serie „Patria" onder redactie van dr. J. H. Kernkamp, Amsterdam 1943, blz. 53.

godsdienstig opzicht politiek „indifferent" (zooals Parma zich uitdrukte, blz. 146) bleven; den 3den Februari verschenen ook de afgevaardigden uit Gent om de „nadere unie" te onderteekenen. „Deze aansluiting van Gent was meer dan alleen de toetreding van een enkele stad, zooals het zoo dikwijls wordt voorgesteld. Zij beteekende voor de nadere unie het bondgenootschap van het machtigste der IV leden van Vlaanderen, d.i. van het heele district, waar Gent de hoofdplaats van was: de kleinste helft van het graafschap, oostelijk van de lijn Terneuzen—Thielt—Meenen. Zoo was de nadere unie in de eerste dagen van haar bestaan om zoo te zeggen een bond van de Westnederlandsche gebieden van Alkmaar en Utrecht tot Kortrijk en Oudenaarde" (blz. 137).

Nog in Maart zijn er in Henegouwen weerstanden voelbaar, die zich verzetten tegen den afval der Waalsche provinciën, maar de beweging is al niet meer tegen te houden. Ook de militaire vorderingen van Parma, die den 8sten Maart het beleg voor Maastricht slaat, spreken daarbij een woordje mee. Den 17den Mei sluiten de in de Atrechtsche unie verbonden provinciën den vrede met den koning blz. 138—139). — In Maart en April onderteekenen Friesland en Gelderland (uitgezonderd het graafschap Zutfen) de nadere unie van Utrecht (blz. 147-148). In Juni en Juli treden ook de kwartieren van Antwerpen, Brussel [1]), en 's-Hertogenbosch (dat is bijna geheel Brabant, alleen met uitzondering van Leuven, dat 13 Februari 1578 al de Spaansche troepen had binnengelaten) tot de unie toe (blz. 160-172); terzelfdertijd treedt ook het kwartier van Ieper toe (blz. 172), waarop in November ook Brugge en het Vrije (met Gent vormen deze kwartieren de IV leden, d.i. de afvaardiging van den derden stand van g e h e e l Vlaanderen) zich aansluiten (blz. 172-177). In Maart en April 1580 volgen ten slotte Overijssel en Drente, terwijl Groningen naar de zijde van den koning „om" ging (blz. 189-190).

Weliswaar is het grondgebied van de nieuwe „nadere" unie kleiner dan dat van de oorspronkelijke zeventien Nederlanden, maar het is toch wel allerminst zoo, dat de unie alleen de (later onafhankelijk gebleven) zeven Noordelijke provinciën omvat. Alleen de drie Waalsche landen in het Zuidwesten: Artesië, Henegouwen en het gebied van Dowaai-Rijsel-Orchies, vallen er buiten door hun afzonderlijk gesloten vrede met den koning, en verder Luxemburg en Luik. Doch de beide machtige, rijke en uitgestrekte gewesten Brabant en Vlaanderen (zij vormen te zamen ongeveer de tegenwoordige provincies Noord-Brabant, Antwerpen, Zuid-Brabant, Oost- en West-Vlaanderen met Zeeuwsch-Vlaanderen) behooren voor het grootste deel wel degelijk tot de unie, zoodat men inderdaad kan zeggen, dat de unie in 1580 in groote trekken alle Dietsch-sprekende landen omvatte. Dat zou dus beteekenen, dat op een gewichtig moment in het verloop van den opstand binnen het gebied der oorspronkelijke zeventien Nederlanden alléén de Dietschsprekende provinciën den wil hebben te kennen gegeven om bijeen te blijven en den strijd tegen 's konings politiek vol te houden, m.a.w. dat de gestalte van het volk, dat zich in de unie vereenigde, — wat zijn omvang aangaat — gelijk of vrijwel gelijk aan de taalgemeenschap was.

Het odium van de separatie valt dus volledig op de Waalsche provinciën. Aan die conclusie valt inderdaad moeilijk te ontkomen: zij zijn het geweest, die zijn begonnen tegen Willem I en de Staten-Generaal te konkelen met vertegenwoordigers van Filips II en Anjou. Dr. Delfos heeft m.i. wel bewezen, dat de separatistische beweging zich in de Waalsche gebieden heeft geconcentreerd; en de overtuigendste kracht heeft zijn geschiedverhaal in dit opzicht vooral door de streng chronologische volgorde, waarin hij de ontwikkeling uiteenzet. De afval is kennelijk aan Waalsche zijde begonnen, en de radicale uitbarstingen der Gentsche Gereformeerden, die de Waalsche provinciën (welke na Alva's komst weer heel grondig tot het katholicisme waren bekeerd, nadat het calvinisme omstreeks 1542 juist daar het eerst vasten voet had gewonnen) weer verder van de Generaliteit afdreven, waren op zich zelf zeer goed te begrijpen als reactie op die voorafgaande Waalsche afvalsverschijnselen. Er is hier duidelijk een wisselwerking te bespeuren, maar het lijdt geen twijfel, of de oorsprong ligt in Artesië en niet in Gent.

II

Toch interpreteert dr. Delfos deze ontwikkeling nog iets anders. Hij verscherpt het odium, dat op de Walen ligt, daardoor, dat hij suggereert, dat de Walen echt „separatistisch" gezind zouden zijn en de Generaliteit bepaald uit een soort volksch gefundeerd particularisme zouden willen verlaten, terwijl anderzijds de in de Utrechtsche unie vereenigde provinciën aan de Generaliteit principieel trouw zouden willen blijven (blz. 138). Zoo belicht hij uitvoerig (blz. 60-64) de grieven tegen het politieke overwicht en de heerschzucht der Walen, en laat telkens bij de bespreking van de politiek der hooge edelen in het

[1]) De vondst van dr. Delfos, dat ook Brussel tot de unie is toegetreden, is buitengewoon belangrijk; dit was totnogtoe onbekend gebleven.

Waalsche kamp voelen, dat deze voortdurend streven naar herstel van hun vroegere macht in de landsregeering. Ik geloof, dat deze nuance in dr. Delfos' voorstelling van de Waalsche afvalligheid aan bedenkingen onderhevig is. Het is waar, dat er nimmer sprake van is de bij de Utrechtsche unie aangesloten gewesten tot trouw aan de Generaliteit aan te sporen, terwijl de Staten-Generaal wèl maandenlang in een uitvoerige briefwisseling de separatie der Waalsche provinciën trachten te verhoeden. De Utrechtsche unie bevat trouwens de uitdrukkelijke verklaring, dat zij moet dienen „nyet omme hem (d.i. zich) van de voorsz. generael Unie bij de Pacificatie tot Ghendt gemaect te scheyden, maer om dzelve noch meer te stercken"; maar dat belet toch niet, dat menige provincie aanvankelijk geweigerd heeft een „nadere unie" aan te gaan, omdat de Pacificatie-unie van 1576 in haar opvatting voldoende was — en anderzijds staat de Atrechtsche unie in dit opzicht op hetzelfde standpunt als de Utrechtsche unie! In het vredesverdrag met Filips II wordt de Pacificatie zelfs uitdrukkelijk erkend, ja bovendien ook alle beslissingen van de Staten-Generaal tot op den dag van de sluiting van dien vrede.

Wanneer wij nu zien, dat dr. Delfos bij het sluiten van de Unie van Atrecht geneigd is om de Waalsche gewesten van een bijzonder „separatistischen" geest te beschuldigen, dan staan wij echter aan het eind van zijn boek, bij de behandeling van de verwikkelingen onder Leicester, voor een raadsel. Als Leicester in het land komt, zijn Vlaanderen en Brabant door Parma goeddeels heroverd. Leicester nu treft onmiddellijk maatregelen voor een veel effectievere oorlogsvoering (o.a. door allen handel op den vijand te verbieden), terwijl hij verder het zwaartepunt van de Generaliteit, dat bij het opdringen van Parma in Holland was komen te liggen, weer meer naar de landprovinciën verschuift: hij vestigt zijn regeering te Utrecht. Dit alles is niet naar den zin van de Hollandsche regenten. Nu wordt hùn overwicht in de Generaliteit beknot en bovendien wordt aan hun handel onherstelbare schade toegebracht. Er ontwikkelt zich een tegenstelling tusschen Holland eenerzijds en de landprovinciën anderzijds, waarbij Leicester zich onvoorwaardelijk aan de zijde van deze laatste schaart en de sleutelposities in de regeering in handen geeft van den Brabander Prouninck (uit 's Hertogenbosch) en de beide Vlamingen Meetkerke en De Burchgrave (blz. 286-287). Holland wordt voornamelijk door Oldenbarneveldt en Buys vertegenwoordigd. Het verhaal van Hollands oppositie (blz. 287-298) is één treurig relaas van eng-provinciaal particularisme [1]), terwijl Leicesters politiek volledig verantwoord is, om den oorlog met alle middelen krachtdadig en in het belang van de g e h e e l e Generaliteit voort te zetten en tot een zegevierend einde te brengen.

Ik heb mij verbaasd, dat dr. Delfos, die toch zelf Vlaming is en juist ook in de Vlaamsche kwestie niet alleen de Waalsche heerschzucht, maar ook den Hollandschen eigendunk en zelfgenoegzaamheid heeft kunnen leeren kennen, bij de beschrijving van deze episode zoo terughoudend is gebleven. Hier is een even sterk „separatistische" gezindheid voelbaar als acht jaar tevoren bij de Waalsche „malcontenten", en de militaire toestand is inmiddels onvergelijkelijk veel dreigender geworden. Onwillekeurig dringt zich de vraag op: heeft hij het beeld der werkelijkheid dan toch niet wat gekleurd? Waarom zou de Hollandsche eigengereidheid in 1586—1587 minder verwerpelijk zijn dan de Waalsche eigengereidheid in 1578—1579? En waarom zou dan dat Waalsche separatisme, in onderscheiding van dat der Hollandsche regenten, van volkschen oorsprong moeten zijn?

III

Een vergelijking tusschen de karakteriseering, die dr. Delfos geeft van het Waalsche „separatisme" in de jaren 1578 en 1579 en de Hollandsche tegenwerking in de jaren 1586 en 1587, doet de vraag rijzen, of zijn these, dat de scheuring der Nederlanden een gevolg van de volkstegenstelling tusschen Dietschers en Walen zou zijn geweest, wel juist is. Zeker is er na de onderzoekingen van dr. Delfos geen twijfel meer mogelijk, dat de Unie van Utrecht, wat den omvang van haar grondgebied aangaat, grootendeels met het Dietsche taalgebied samenviel, en dat de Atrechtsche unie juist alleen de Waalschsprekende gewesten omvatte. Deze territoriale overeenstemming van de beide politieke gemeenschappen, waarin de zeventien Nederlanden uiteen waren gevallen, met de taalgemeenschappen, is niet te loochenen. Maar daarmede is toch eigenlijk nog niet voldoende gezegd. Want indien deze „Waalsche these" juist zou zijn, dan zou moeten blijken, dat de „volksche spanning" (zooals dr. Delfos de tegenstelling noemt) inderdaad de voornaamste drijfveer voor de afscheiding der Waalsche provinciën was geweest. En dat is toch stellig niet het geval geweest. Beschouwen wij de motieven tot aansluiting bij een der unies, zooals die bij de ver-

[1]) Ik denk bijvoorbeeld aan Buys' kinderachtige weigering om in de door Leicester ingerichte rekenkamer, die de koopmansboeken moest controleeren om ongerechtvaardigde oorlogswinsten en belastingontduikingen op te sporen, onder den Zuid-Nederlander Reingout te staan (blz. 288-289).

schillende gewesten aan den dag treden, wat nader.

Over al of niet toetreden tot een unie beslisten de Staten-Provinciaal van elk gewest, daar deze vergadering, waarin de oude standen: adel en geestelijkheid, te zamen met een meer of minder groote afvaardiging uit de steden, zitting hadden, zich als de wettige vertegenwoordiging van het land beschouwde. Nu de landsheer — dat was dus sedert 1555 Filips II, tot diens afzwering in 1581 toe — ten gevolge van den opstand de souvereiniteit niet kon uitoefenen, hadden de Staten-Provinciaal (die oorspronkelijk alleen dienden tot bespreking van de door den landsheer gevraagde z.g. „beden") de macht aan zich getrokken. Willen wij dus weten, welke motieven bij de aansluiting tot een der unies in een der Nederlandsche gewesten den doorslag gaven, dan moeten wij nagaan, wat daarover in de verhandelingen der Staten-Provinciaal is gezegd. Voor ons doel is het echter al voldoende om vast te stellen, hoe de Staten-Provinciaal zijn samengesteld, omdat daaruit genoegzaam blijkt, uit welken hoek de wind waait. In groote trekken kunnen wij namelijk zeggen, dat de provinciën, die zich in de Unie van Utrecht aaneensloten, voornamelijk b u r g e r l ij k waren georiënteerd, en de provinciën, die zich in de Unie van Atrecht verbonden, onder den overwegenden invloed van den a d e l stonden.

Wat Holland en Zeeland betreft: reeds de geheele sociale en economische structuur van deze landen leidde tot een overwicht van het stedelijk element in de Staten. In geen enkele andere provincie lagen zoo dicht opeen zooveel steden, alle rijk en welvarend, hetzij als bedrijvige industriecentra, hetzij als drukke handelshavens. De geestelijkheid was in de Staten van Holland nimmer vertegenwoordigd geweest, daar zij te weinig grondbezit had om sociaal en politiek van gewicht te zijn, en in de Staten van Zeeland had de bisschop van Middelburg sedert de revolutie van 1572 al geen zitting meer. Ook de adel was zeer zwak vertegenwoordigd: hij was met het uitbreken van den opstand in 1572 overwegend aan den koning trouw gebleven en had uit dien hoofde de wijk genomen of het leven ingeboet. Ook de Staten van Utrecht stonden sterk onder invloed van de stemmingen der stad Utrecht. Het lid der ridderschap was maar klein, en het lid der geestelijkheid, dat in December 1578 en Januari 1579 heftig oppositie voerde tegen aansluiting bij de Utrechtsche unie(!), werd daarop uitgeschakeld en vervangen door de afgevaardigden, die door de beide andere leden (ridderschap en stad) werden gekozen. Iets anders staat het met Gelderland en de overige provinciën in het Noordoosten, waar intusschen de geestelijkheid al evenmin in de Staten of Landdagen was vertegenwoordigd. Deze bestonden meestal uit de ridderschap van het gewest (voorzoover die althans bestond, wat in Friesland en de Ommelanden niet het geval was) en afvaardigingen uit de voornaamste steden. Maar de hier wonende echte l a n d adel is in geenen deele met het doorsneetype van den Westeuropeeschen adel te vergelijken: sterker aan den eigen bodem verbonden, volkomen vreemd aan de hoofsche sfeer, die zich aan het Bourgondische hof te Brussel in de afgeloopen eeuw had ontwikkeld, door en door Nederduitsch van karakter (zij het zonder de elementaire hardheid van den Brandenburgschen landadel), stond hij vreemd tegenover de opvattingen van den hoogen adel in het Zuiden. Dit bracht mede, dat deze adel de zijde der burgerij in de kustprovinciën koos; anderzijds moeten wij bedenken, dat de Noordoostelijke provinciën weinig eigen politiek gewicht bezaten en dus doorgaans met de hooger ontwikkelde en machtiger kust- en Zuidelijke provinciën meegingen. [1])

Maar het opmerkelijkst en het doorslaggevendst voor het burgerlijk overwicht in het gebied van de Utrechtsche unie zijn de verhoudingen in Brabant en Vlaanderen. Zooals boven reeds verhaald, zijn deze gewesten niet toegetreden door een formeele verklaring van hun respectieve provinciale Staten. De politieke verwikkelingen toch hadden de Staten-colleges uiteen doen spatten, zoodat de samenstellende leden een volkomen zelfstandige politiek voerden. Noch de geestelijkheid noch de adel zijn tot de Utrechtsche unie toegetreden, maar alleen en uitsluitend de derde stand — en deze nog niet eens en-bloc, maar achtereenvolgens kwartier voor kwartier. Zoo sluiten zich alle „IV leden" van Vlaanderen (Gent, Brugge, Ieper en „het Vrije", die samen den derden stand van Vlaanderen vertegenwoordigen) en drie van de vier kwartieren van Brabant (Antwerpen, Brussel en 's-Hertogenbosch [2]), eveneens den derden stand van Brabant uitmakende) nog in den loop van het jaar 1579 bij de unie aan.

Bij de Waalsche provinciën springt het tegenovergestelde beeld in het oog. Ik behoef hier slechts dr. Delfos zelf aan te halen: „Het trof nu zoo, dat deze (d.i. reactionnaire) kringen juist in de Waalsche provinciën het hoogste woord voer-

[1]) De hier verwerkte gegevens zijn grootendeels ontleend aan Fruin-Colenbrander: „Geschiedenis der Staatsinstellingen in Nederland tot den val der Republiek" 2de druk, 's-Gravenhage 1922.

[2]) Het geval van het vierde — Leuvensche — kwartier wordt hieronder nog nader besproken.

den. Artesië had slechts twee steden van beteekenis, Atrecht en St. Omaars; in Henegouwen telde alleen Bergen mee. Zoo waren hier de geestelijkheid en de adel almachtig" (blz. 60-61). Trouwens de adel is in de Zuidelijke provinciën in het algemeen veel sterker vertegenwoordigd dan in de Noordelijke, ten gevolge van de politiek der Bourgondische vorsten, die er naar hadden gestreefd (en er ook in waren geslaagd) den adel zooveel mogelijk nabij hun prachtlievend hof te lokken, teneinde dezen, toenmaals overal in Europa nog machtigsten stand beter te kunnen beïnvloeden en in hun dienst te dwingen. In Vlaanderen en Brabant hebben de burgerlijke kringen veel hardnekkiger moeten optreden om hun zin door te zetten dan in Holland of Zeeland.

En daarmede naderen wij de keerzijde van de kwestie: want wij zien niet alleen, dat de te Utrecht geünieerde provinciën overwegend onder burgerlijken invloed, en de te Atrecht verbonden gewesten geheel in den ban van het adellijk overwicht staan, maar wij kunnen zelfs waarnemen, dat de burgerlijke partij in de „Utrechtsche" landen en de adelsgroep in de „Atrechtsche" landen in 1578 en 1579 beide te kampen hebben gehad met meer of minder sterke opposities, die het met „de anderen" hielden. De burgerlijke partij had zich daarbij te meten met de intriges van de geestelijkheid en de meestal krachtdadige politieke zetten van invloedrijke edellieden, die overal één lijn trokken; de adellijke partij in de Waalsche streken daarentegen moest de burgerlijke beweging onderdrukken.

Van een adellijke oppositie kan uiteraard in Holland en Zeeland geen sprake meer zijn, daar deze reeds in 1572 is weggevaagd. In Utrecht daarentegen verzet de geestelijkheid der vijf in de Staten van Utrecht vertegenwoordigde kapittels zich in December 1578 en Januari 1579 nog tot het uiterste tegen aansluiting bij de Utrechtsche unie en moet op gewelddadige wijze worden uitgeschakeld (blz. 132-133). In het graafschap Zutfen (een der vier kwartieren van Gelre) blijven de baanderheeren, een viertal Rijks-onmiddellijke adelsgeslachten. de zijde van Spanje houden, doch daarbij zijn wel vooral de inwendige tegenstellingen in dat graafschap de voornaamste beweegreden.

In Vlaanderen en Brabant, waar naar verhouding minder steden waren en meer platteland — bijgevolg ook meer adel — was dan in Holland en Zeeland, verliep de ontwikkeling dan ook heel wat minder gemakkelijk dan daar. Reeds de Pacificatie van Gent kon alleen door het ingrijpen van burgerlijke kringen, waarvoor de adellijke heeren moesten zwichten, tot stand worden gebracht (blz. 22-24 en 27-28). Sedert October 1577 traden de burgerlijke partijen echter steeds resoluter op, zoodat dr. Delfos zelfs spreekt van „een tweede periode in den opstand der XVII provinciën": „De burgerstand meldt zich aan voor deelneming aan de groote politiek" (blz. 50). In Gent, Brussel en Antwerpen worden revolutionnaire stadsbesturen, z.g. „XVIII-mannen", dus colleges uit achttien man bestaande, ingesteld (blz. 53-55); later — in Maart 1578 — op het voorbeeld van Gent, eveneens in Brugge en Ieper (blz. 76). Nadat Willem I op 3 Mei 1579 eveneens tot de Unie van Utrecht was toegetreden, schetst dr. Delfos de gevolgen daarvan voor Brabant in deze woorden: „De adel en de geestelijkheid van Brabant zijn den prins op dezen weg niet gevolgd. Zoo wordt om te beginnen de derde stand door de „echte" uniebeweging gegrepen, d.z. „de steden van Brabant", onder welke benaming niet alleen de in het congres vertegenwoordigde steden Brussel, Antwerpen en 's-Hertogenbosch zijn te verstaan, maar ook de kwartieren of landstreken, welker hoofdplaatsen en rechtsbestuurders zij zijn" (blz. 162). Deze burgerlijke beweging bewerkt dan de aansluiting der genoemde steden met hun kwartieren bij de Utrechtsche unie, doch moet daarbij adellijke intriges (blz. 164) en vooral een door de geestelijkheid krachtig georganiseerde katholicistische partij (blz. 166-167) overwinnen. De Brabantsche adel, voorzoover die in het land is gebleven, blijft echter consequent buiten de unie (blz. 197-198, 199-200 en 209). In Vlaanderen gelukt het pas na heftige en dramatische conflicten met de geestelijkheid en de troepen der Waalsche gewesten, den weg tot aansluiting bij de Unie van Utrecht te effenen (blz. 172-173, vgl. ook blz. 75).

In de Waalsche provinciën ontmoet men in 1578 precies het omgekeerde geval, waarin zich echter wezenlijk dezelfde tegenstelling openbaart. In Januari 1578 vormt ook de burgerij van Atrecht een college van vijftien mannen, die voor de verdediging der stad en de controleering van politiek verdachte bewegingen verantwoordelijk zijn (blz. 67). In Maart worden een aantal priesters en domheeren op aanwijzing van die XV-mannen gevangen genomen, ofschoon deze geenszins gereformeerd zijn. „De stadsregeering", verhaalt dr. Delfos zelf, „schrijft aan het congres, dat zij den oproep van de Staten van Artesië aan de Waalsche provinciën (nl. om met den koning vrede te sluiten) desavoueert. „Het zijn ook Katholieken, die dit fraais hebben gepresteerd...." klaagt Pontus Payen, zelf een Katholiek, maar uit het kamp der Johannisten. In St. Omaars, Aire en andere plaatsen vonden dergelijke bewegingen plaats. Op aanraden van Oranje sloten deze steden een bijzonderen bond, l'union estroicte des villes

d'*Artois*, met een raadkamer in Atrecht, de „*deputez de l'union*." (blz. 75). In October worden op bevel der XV-mannen de gemeenteraad en de plaatsvervanger van den gouverneur gevangen gezet; dan, vijf dagen later, gelukt het echter de adelspartij eindelijk de XV-mannen ten val te brengen en de leidslieden te onthoofden (blz. 116-117). [1])

Wanneer men deze feiten in hun geheel met elkander beziet, dan lijkt het mij toch niet mogelijk, om de tegenstelling tusschen de twee groepen van de unies van Atrecht en Utrecht te herleiden tot een „volksche" spanning tusschen de Dietsche en de Waalsche gewesten. Er *moet* hier toch wel een ander conflict in worden gezien — een conflict tusschen twee bewegingen, waarvan de eene door de stedelijke burgerijen en de andere door de oude heerschende standen van adel en geestelijkheid wordt gedragen. Ook de omstandigheid, dat zich ten slotte toch ook nog uitzonderingen hebben voorgedaan in de z.g. volksche splitsing tusschen de Waalsche en Dietsche provinciën, ten gevolge waarvan zich a.h.w. vijandelijke enclaves in het grondgebied van een unie ontwikkelden, wijst m.i. in die richting. Ik denk in het bijzonder aan de gevallen van Leuven, 's-Hertogenbosch, Groningen en Doornik, maar er zijn er nog meer geweest.

Leuven heeft den 13den Februari 1578 (dus nog in het eerste begin van de afvalsbeweging in het Zuiden en maanden voor de uitbarsting van het gereformeerd radicalisme te Gent) de poorten der stad voor de Spanjaarden geopend. „Dit verraad toont aan," schrijft dr. Delfos terecht (blz. 73), „dat ook in de Dietsche landen eenige kringen bereid waren, van het verzet tegen den landsheer afstand te nemen. Het bleef hier echter maar bij één enkel geval." Doch drie jaar later valt ook 's-Hertogenbosch van de Unie van Utrecht af, en wel wanneer de abt van Brabant vrede sluit met den koning (blz. 171). Hierbij is dus al direct te denken aan een sterken invloed van de geestelijkheid; maar ook in het geval van Leuven, het centrum van Bourgondisch en katholiek universitair leven van oudsher, is men geneigd te denken aan een ingewortelde sympathie voor „den goeden ouden tijd" der standenmaatschappij, die juist door den adel en de geestelijkheid worden verdedigd. Ook de ommekeer in Groningen in Maart 1580, op aanstichten van den daar zetelenden stadhouder Rennenberg, die Katholiek was en tot den hoogen adel behoorde, vertoont geheel hetzelfde karakter: er blijkt uit, dat de partij, die zich in de Unie van Atrecht militair en politiek constitueerde, wel degelijk ook in de Dietsche provinciën aanhang vond (blz. 189). Omgekeerd heeft het Waalsche Doornik zich in October en November 1581 in „een hardnekkige verdediging, waaraan ook vrouwen en meisjes deelnamen", tegen Parma's beleg verweerd (blz. 220).

Maar zegt dr. Delfos het niet zelf, wanneer hij in de reeds eerder geciteerde passage naar aanleiding van de tot uiting komende „Waalsche" afvalsbeweging vraagt: „Bestaat nu niet het gevaar, dat eenige katholieke provinciën van Dietschen tongval, zooals Brabant, Gelderland, Utrecht enz., zich bij dit optreden aansluiten?" (blz. 9)? Dat gevaar zou toch wel vrij denkbeeldig zijn, wanneer die „Waalsche" afvalsbeweging werkelijk haar oorzaak vond in een volksche spanning. Maar geven daartegenover de geschetste tegenstellingen *binnen* de politieke verhoudingen der voornaamste gewesten niet voldoende aanleiding om de vraag te stellen, of het conflict tusschen de Atrechtsche en de Utrechtsche provinciën niet in de eerste plaats teruggaat op een tegenstelling tusschen twee levensopvattingen („wereldbeschouwingen", als men wil), waarvan respectievelijk de beide oude adellijke en priesterlijke standen en de opkomende derde stand in de steden de dragers zijn? Ik heb die typische tegenstelling, die overal in meer of minder sterke mate waarneembaar is, met opzet gestaafd met hetgeen dr. Delfos ons zelf verhaalt, omdat het mij verwondert, dat hem het parallelisme tusschen de tegenstelling der unies en de tegenstelling der standen niet is opgevallen.

[1]) Dat de tegenstelling tusschen de unies van Atrecht en Utrecht in laatste instantie inderdaad berustte op een tegenstelling tusschen twee partijen in *alle* provinciën, heeft dr. Enno van Gelder op ongemeen treffende wijze (tenminste voor zooveel de godsdienstkwestie aangaat) in zijn reeds genoemde publicatie over de reformatie in de Nederlanden aangetoond.

DE GESTALTE VAN HET VOLK IN DEN NEDERDUITSCHEN OPSTAND TEGEN SPANJE

I

In zijn boek over de beginjaren van de Unie van Utrecht [1]), dat ik in het vorig nummer van dit tijdschrift in groote trekken besprak [2]), heeft de vroegere Vlaamsche activist dr. Leo Delfos getracht het volk, dat in de 16de eeuw binnen de grenzen van den Bourgondischen kreits in opstand kwam tegen de Spaansche overheersching, in Dietschen zin af te palen en die opstandige beweging daarmede als een eigenlijk grootnederlandsche beweging te kenschetsen. Ik geloof, dat dit tenslotte toch niet juist is. De wortel van dit gansche conflict, dat in de tegenstelling tusschen de unies van Atrecht en Utrecht, ook als een tegenstelling van binnenlandsch-politieken aard, tot uiting is gekomen, ligt naar mijn stellige overtuiging in de botsing — niet van twee volksaarden, maar — van twee levensopvattingen en twee maatschappij- en staatsordeningen. Aan den eenen kant staat het gansche middeleeuwsche wereldbeeld, belichaamd in de éene heilige Kerk en in de maatschappelijke en politieke leiding van den adel. Het is de prachtige gothische levensordening, als uit één stuk gegoten: de adel vertegenwoordigt de oerkrachten des levens, het vruchtbare bloed en het vruchtbare land — de geestelijkheid getuigt van de eeuwige en enkelvoudige waarheid Gods. Zij beide zijn het, die het aangezicht der Europeesche cultuur en de werkelijkheid der Europeesche statengemeenschap hebben geschapen en gevormd: een katholieke en stendische maatschappij, levend als één gemeenschap uit hetzelfde geloof en in dezelfde werkelijkheid.

De absolutistische politiek van Filips II had in den adel natuurlijk een vijand gevonden (men denke slechts aan de gelijksoortige spanningen in het politieke leven van Frankrijk in de 16de en Pruisen in de 17de eeuw), want al bleef de universeele conceptie van den strengen koning in den grond der zaak wel in hetzelfde wereldbeeld liggen, toch was aan den adel in een uit het koninklijk kabinet absoluut geregeerd bestuursstelsel nog maar een zeer ondergeschikte rol toebedeeld. Daar kwam bij, dat de adel in de zestiger jaren besefte, dat 's konings politiek geen rekening hield met de eigen belangen van de landen van den Bourgondischen kreits en zich tot verzet verplicht achtte, omdat hij zich nog, als de politieke stand bij uitstek, verantwoordelijk voelde voor het welzijn des lands. Toen evenwel de burgerij der steden eveneens in verzet kwam, en niet alleen dat, maar ook uit eigen levensvisie een maatschappelijke en politieke orde begon na te streven, waarin voor den adel nog minder plaats was dan in het absolutistisch stelsel van Filips II — toen wendde de adel zich daarvan af en keerde (zij het nog aarzelend) weer tot de oude vazallentrouw der leenmannen terug. Reeds in 1567, na het revolutionnaire schouwspel van den beeldenstorm, was deze afkeer van den adel van de burgerlijke beweging aan den dag getreden, toen het overgroote deel van den Nederlandschen landsadel op verlangen van de landvoogdes den leeneed aan den koning hernieuwde.

Want de uit de stedelijke burgerijen — rijk en arm, intellectueel en handwerker — voortkomende beweging was inderdaad revolutionnair. Zij erkende de oude ordening niet meer, doch getuigde van een levensvisie, die in den engen horizon van de steden was ontwaakt. Zonder besef van de mystieke krachten van bloed en bodem, zonder gevoel voor een universeele ordening, die àl het menschelijke kon omvatten, verstond zij het leven rationeel en burgerlijk. Steeds weer stuiten wij in de geschiedenis van den opstand op die zoo modern aandoende verschijnselen van het kleine radicalisme van kortzichtige menschen, die een systeem in hun hoofd hebben gehamerd en dat met niets ontziende onverbiddelijkheid in practijk brengen. Ongetwijfeld waren dat uitwassen, maar zij vloeiden toch voort uit de fundamenteele steedsche en rationalistische levenshouding. [1])

---

[1]) Dr. Leo Delfos: „Die Anfänge der Utrechter Union 1577—1587 — Ein Beitrag zur Geschichte der niederländischen Erhebung, insbesondere zu deren Verfassungsgeschichte", Historische Studien, Heft 375, Verlag Dr. Emil Ebering, Berlin SW 68, 1941.

[2]) Vgl. mijn opstel onder den titel „Dietschers en Walen in onzen Opstand tegen Spanje" in de Juni-aflevering van dit tijdschrift.

[1]) Dit typische karakter van de patriottische beweging lijkt mij nergens zoo treffend beschreven als in het onlangs verschenen boekje van dr. H. A. Enno van Gelder: „Revolutionnaire Reformatie — De vestiging van de Gereformeerde Kerk in de Nederlandse gewesten gedurende de eerste jaren van de Opstand

Dàt is de patriottenpartij, die de idee van het Nederlandsch verzet uit de handen van den adel overneemt en bij slot van rekening in een woedenden volksopstand radicaliseert. Instinctief keert zij zich tegen de gedachtenwereld van den adel en eischt een republikeinsche staatsregeling [1]) — instinctief keert zij zich ook tegen de ideeënwereld van de katholieke geestelijkheid en is vatbaar voor den rationeelsten vorm van het Protestantisme: de geloofsleer van Calvijn. Steeds weer keeren deze twee verschijnselen in de patriottische kringen terug, en steeds weer zijn het juist deze verschijnselen, die onmiddellijk door de oude standen worden opgemerkt en als bewijzen van het revolutionnair karakter der patriottische beweging worden aangevoerd [2]). En het is dan ook allerminst juist, wanneer dr. Delfos zegt: „het bestaan van den adel was in de Nederlanden nergens bedreigd" (blz. 53) [3]). De aanspraak der burgerij beteekende een essenticele bedreiging van de politieke positie van den adel: de burgerij eischte een overwegend aandeel in de politieke wilsvorming des lands en doorbrak daarmee de stendische geleding van de gewesten en van het geheele land. Van de zijde der Atrechtsche bondgenooten keert deze grief dan ook telkens terug, naast het verwijt van de valsche (d.i. calvinistische) religie, die in hun oogen eigenlijk niet eens een religie is. En de gebeurtenissen in Gent hebben voor de Atrechtsche partij dan ook volstrekt symbolische beteekenis; hier toch blijkt, hoe ontwrichtend de heerschappij der patriotten werkt: edellieden worden gevangen genomen en smadelijk bejegend, kerken worden bestormd en geplunderd, de gansche maatschappelijke orde en alle recht wordt verbroken. [4])

tegen Filips II — 1572—1585", nr. 31 in de serie „Patria" onder redactie van dr. J. H. Kernkamp, Amsterdam 1943.

[1]) Kenschetsend hiervoor is het telkens terugkeerende beroep op de Zwitsersche staatsregeling als de ideale constitutie; vgl. de in het register onder het trefwoord „Schweiz" aangewezen plaatsen in dr. Delfos' boek.

[2]) In de vertoogen van de Atrechtsche bondgenooten ontmoet men deze argumentatie voortdurend.

[3]) De in den tekst tusschen haakjes geplaatste bladzijde-aanduidingen verwijzen naar dr. Delfos' boek zelf. De hieruit geciteerde passages heb ik mij veroorloofd te vertalen, teneinde te voorkomen, dat deze bespreking een al te tweetalig karakter zou krijgen.

[4]) Wij moeten — psychologisch gesproken — toegeven, dat de Atrechtsche partij daarin gelijk had: de wijze, waarop de kerkhervormers te keer gingen, kon voor hen niet anders dan weerzinwekkend zijn. De op de voorgaande bladzijde in de noot onderaan de tweede kolom genoemde publicatie van dr. Enno van Gelder laat op bijna elke bladzijde voelen, hoe klein de menschen waren, die de Reformatie doorvoerden, en hoe locale machtsbegeerte daarbij vaak een grootere drijfveer was dan de liefde tot de zuiverheid der Kerk.

De patriottenpartij vormt inderdaad alleen in het negatieve, wat den Atrechtschen geünieerden zoo grievend in het oog springt, een eenheid. Een klare voorstelling van hun wenschen hebben zij nauwelijks. Een deel is in het religieuze radicaal en is calvinistisch, een ander deel weer in het politieke en is republikeinsch. De adel en de geestelijkheid zien alleen de uitwassen, de wilde uitbarstingen der volkshartstochten; het overgroote deel der patriotten betreurt die uitwassen en keurt de ongematigdheid daarin ook af, maar ze erkent de motieven, op grond waarvan ze worden begaan, en tracht de radicalen tot een meer ordelijk optreden te bewegen. Maar zij is het eens met de volstrekte afwijzing van de heele „oude orde", van de adellijke en katholieke „reactie". En dáártoe verbindt zij zich onderling om gezamenlijk des te sterker te zijn: in Artesië in het klein, in de „union estroicte des villes d'Artois" (blz. 75), en later in Utrecht in het groot, in de daar gesloten unie. En onder leiding van Willem I bouwt dan deze patriottenpartij aan een nieuwe politieke en maatschappelijke ordening, die 1. alle absolutistische tendenties van het bestuur van Filips II uitsluit (dat is nog in overeenstemming met de politiek van den adel, die dit ook in het vredesverdrag van Atrecht van den koning tracht te verkrijgen); 2. vrijheid van godsdienstuitoefening waarborgt (hetgeen voor den koning, den adel en de geestelijkheid onaanvaardbaar is); 3. elke mogelijkheid van een politiek overwicht van den adel uitsluit. Maar ook hier toont de patriottenpartij haar in wezen negatief karakter, doordat zij, waar het maar eenigszins gaat, de oude orde naar den vorm laat voortbestaan. Vooral in de regeeringspractijk en in het bestuursstelsel worden eigenlijk maar bijzonder weinig veranderingen aangebracht. De geest der politiek evenwel — die heeft een volstrekten ommekeer ondergaan.

Natuurlijk was het niet zoo, dat ieder, die in de stad woonde, automatisch tot de patriottische partij behoorde. Ook onder de burgerij waren goede katholieken, ja meer nog: de meerderheid der bevolking was goed katholiek, al waren de radicale katholieken in de minderheid. De afval van Leuven, 's Hertogenbosch en Groningen toont aan, dat daar het radicale katholicisme oppermachtig was, dat

niet met de belijders eener andere religie in één staatsverband wilde leven. Maar in de steden vond de patriottenpartij haar basis, cultureel en sociaal. In de Nederlandsche gewesten met hun vele bloeiende en machtige steden zag zij bijna overal kans haar wil en haar doelstellingen door te zetten. En daartegenover moest de partij der „reactie" (als men haar zoo wil noemen) zich steeds verder naar het Zuiden terugtrekken, waar weinig steden waren en bijgevolg ook geen machtig stedelijk patriciaat leefde, en waar zij zich — en toen nog alleen met geweld! — wist te handhaven.

Zoo werd de unie van Atrecht het verbond van de laatsten der zeventien Nederlanden, waar de oude wereld uit den tijd van Karel V in stand was gebleven, en die zich — geen anderen uitweg meer ziende — enkele maanden later op hoop van zegen weder aan Filips II onderwierpen. En zoo werd anderzijds de unie van Utrecht het bondgenootschap van de overige gewesten, die volstrekt braken met de universeele conceptie van het middeleeuwsche wereldbeeld en een losse, maar zelfstandige statengemeenschap grondvestten van wonderbaarlijke, half modern-rationalistische, half middeleeuwsch-vormelijke structuur.

II

Ongetwijfeld heeft dr. Delfos onweerlegbaar aangetoond, dat wat de territoriale uitbreiding betreft, de gestalte van het volk, dat in 1579 den opstand tegen Filips II voortzette, overeenkwam met de Dietsche taalgemeenschap. Doch dat wil nog allerminst zeggen, dat die taalgemeenschap het doorslaggevende moment was in die gestalte, toen zij tot openbaring kwam. De opstand leefde uit een gansch andere gedachtenwereld dan de volksche tegenstelling: hij was de gewelddadige openbaring van de cultuurcrisis, die geheel Europa in de 16de eeuw in beroering had gebracht. Nergens evenwel drongen de moderne, rationalistische ideeën (behalve, doch slechts voorbijgaand en alleen in het religieuze, te Genève) tot zulke radicale consequenties als hier in de Nederlandsche gewesten. Het is de meest in het oog springende trek van den opstand sedert den beeldenstorm: steedsch, burgerlijk, rationalistisch. En rijst in deze enkele aanduidingen van het geestelijk wezen van den opstand niet ineens ook de gestalte van het Nederlandsche volk op, zooals wij het ook nu nog kennen?

Prof. Huizinga beaamt het. „Onze nationale cultuur," zegt hij, „is burgerlijk in elken zin, dien men aan het woord hechten wil. De burgerlijke levensopvatting heeft zich meegedeeld aan alle groepen of klassen, die ons volk telt, landelijke en stedelijke, bezittende en niet-bezittende. Onze gansche geschiedenis weerspiegelt die burgerlijke aspiraties. Om burgervrijheid hielden onze voorouders het verzet tegen Spanje vol. In burgerzeden wortelden de politieke eigenschappen der Republiek.... Uit een burgerlijke sfeer sproten onze weinig militaire geest, de overwegende handelsgeest. De burgerlijke samenleving verklaart de geringe oproerigheid der volksklassen, en in het algemeen die effenheid van het nationale leven, die maar licht rimpelde onder den wind der groote geestesberoeringen. Men ziet het: ik laat aan den term een deel van zijn negatieven klank." [1]) Zoo is het inderdaad; en de wortels van dit „burgerlijk karakter van het Nederlandsche volk" liggen in de uitzonderlijke en slechts uit een reeks van omstandigheden verklaarbare configuratie der sociale krachten in de 16de eeuw, toen de stedelijke burgerij der voornaamste gewesten — Brabant, Vlaanderen, Zeeland en Holland — in de opstandige beweging de radicaalste factor werd en ten slotte zelfs de leiding overnam, om haar nimmer meer uit handen te geven. Steedsch, burgerlijk, rationalistisch — het zijn de markantste trekken van den gemiddelden Nederlander, nu en vroeger, als mensch en als type, in zijn persoonlijk optreden en in zijn beschaving. Met deze begrippen teekenen wij essentieele trekken van ons volkskarakter. En dat is alleen dáárdoor zoo geworden, omdat in de 16de eeuw het volk in den ganschen Bourgondischen kreits — niet alleen in de Dietsche, maar ook in de Waalsche gouwen — in déze, burgerlijke gestalte in opstand kwam.

En toch! En tòch is hiermede nog niet alles en zelfs nog niet het wezenlijke gezegd. Wij verbinden aan het begrip „burgerlijk" ook de voorstelling van een zekere gezapigheid, van een lafhartig verlangen naar een braaf en ongestoord leven. En dáárvoor is de opstand tegen Spanje toch een tè elementaire beweging geweest! Het begint al direct met den beeldenstorm, het zet zich voort in het heroïsche verzet der Hollandsche en Zeeuwsche steden tusschen 1572 en 1576, en in de vaak even hardnekkige verdediging van de steden in het Zuiden tegen Parma's herovering tusschen 1578 en 1585. De opstand heeft naast zijn burgerlijke nog een andere zijde. Geestelijk en maatschappelijk mag hij geteekend zijn door het karakter van de stedelijke burgerijen, die hem volhielden — de doorbraak van de opstandigheid zèlf, de uitbarsting der grimmige volkswoede, de laaiende hartstocht tegen den „helschen duivel" stroomen uit veel dieper oorsprongen. Hier verheft zich de oerkracht van een ras, dat zich door zijn politieke leiding verraden voelt. Hier: in de bitterheid van zijn haat, in de

[1]) Prof. dr. J. Huizinga: „Nederland's Geestesmerk", Leiden 1935, blz. 13—14.

„koudheid" van zijn wraak, in de taaiheid van zijn verzet, in de koppigheid van zijn volhouden, kwam de substantie van dit volk tot uiting. Hier openbaart zich de opstand tegen Spanje als een Nederduitsche, een Germaansche beweging.

Dat de opstandige beweging hoofdzakelijk door de stedelijke burgerijen werd gedragen, was eenerzijds veroorzaakt door de omstandigheid, dat de hooge politieke adel door het Bourgondische hof van het volksche, sociale geheel was vervreemd, terwijl anderzijds de economische ontwikkeling er toe had geleid, dat de burgerlijk georiënteerde bevolkingen der industrie- en havensteden het machtigste en het meest zelfbewuste element in het volksleven uitmaakten. Dit is alles door de historische verhoudingen bepaald. [1]) En dezelfde burgerlijke beweging, die den opstand zijn beslissende wending in het radicale, in het totaal-vijandige [2]) gaf, bleef ook naderhand in de handelsrepubliek van het Noorden de sociale en politieke grondslag van het staatswezen en bepaalde zijn burgerlijk karakter. Maar deze gansche historische beweging, die aan de hand van de bronnen zoo gemakkelijk tot in bijzonderheden kan worden vervolgd, begrijpt men pas dàn in haar wezenlijke structuur, wanneer men er de stuwkracht van het rassig volksgehalte in waarneemt. Het is een stroeve, ingehouden natuur, die zich moeilijk tot ontplooiing van haar mogelijkheden laat verleiden en zich zeer lang schikt in tegenspoeden en tegenwerkingen, maar die dan ineens in betrekkelijk korten tijd innerlijk rijp wordt voor krachtdadig verzet en een machtige dynamiek openbaart. Het beste bewijs voor den Germaanschen oorsprong van den opstand tegen de Spaansche overheersching is wel hierin gelegen, dat de dynamische stuwkracht tot diep in de 17de eeuw is blijven werken, en wel met name in de meedoogenlooze scheepvaart dier tijden en in de koloniseering in overzeesche gewesten. De moed, de volharding, de voor geen enkel gevaar uit den weg gaande durf, die hierbij aan den dag zijn getreden, ontspringen volkomen uit dezelfde diepten en dezelfde geaardheid als de zeevaart van de Hanze en de vischvaart der Noord-Friezen. Het is de Nederduitsche volkssubstantie, die in den opstand tegen Spanje — in burgerlijke vormen gehuld — doorbreekt en zich een weg baant naar zelfstandigheid. [3])

[1]) Dezen ontwikkelingsgang, zooals ik dien zie, heb ik in groote trekken trachten te schetsen in mijn „De Nederlandsche Opstand", Soest 1942, blz. 3-8.

[2]) Vgl. voor de beteekenis van dit begrip de bekende studie van prof. dr. Carl Schmitt: „Der Begriff des Politischen", Hamburg 1933.

III

„De gestalte van het volk in den Nederduitschen opstand tegen Spanje" — zoo heb ik dit opstel naar aanleiding van dr. Delfos' boek genoemd. Die gestalte lijkt mij derhalve bepaald door een Nederduitsche, Germaansche dynamiek, die den ganschen opstand gestuwd en tot een volksbeweging gestempeld heeft, en in de tweede plaats gekenmerkt door een stadsburgerlijk karakter, voortgekomen uit het breedere, nl. Europeesche verband van de 16de-eeuwsche tegenstelling tusschen de oude, katholieke, adellijk en stendisch gelede maatschappij en de nieuwe, rationalistische tot reformatie en renaissance beide neigende gedachtenwereld der in de steden tot macht en aanzien gekomen lagere bevolkingsgroepen. Doch dit alles maakt niet het probleem uit, waarvoor dr. Delfos zich gesteld heeft gezien. Nu geloof ik niet, dat men eenig onderdeel van den opstand werkelijk volledig kan beschrijven, zonder deze beide kenmerken daarin naar voren te brengen en hun ontwikkeling te belichten. Dat dr. Delfos dit niet heeft gedaan, is er m.i. oorzaak van geweest, dat het boek geen scherp omlijnd beeld bij den lezer achterlaat. Zooals ik het meen te moeten zien, is het ook niet anders mogelijk, omdat de meest markante trekken der ontwikkeling zijn verwaarloosd.

Dr. Delfos heeft integendeel den opstand geheel willen begrijpen van uit de „merkwaardige (tot nog toe onopgemerkt gebleven) Waalsch-Dietsche spanning van volkschen aard" (blz. 8). Ik heb hierboven uiteengezet, dat deze voorstelling van zaken naar mijn meening toch aan het beeld der ontwikkeling, zooals die in werkelijkheid heeft plaats gehad, geweld aandoet. De opstandige beweging wordt in de zeventien Nederlanden hoofdzakelijk en in wezen gedragen door de stedelijke burgerijen, in de Waalsche zoo goed als in de Dietsche gewesten! Zij is Nederduitsch geweest in haar verbitterden oorsprong, want de Walen mogen dan al naar taal en beschaving verfranscht wezen — het ras heeft zich in Atrecht en Doornik en elders niet verloochend! Zij richtte zich tegen het regeeringssysteem

[3]) Diep tragisch is het daarbij eigenlijk vooral, dat de opstandige beweging niet desniettemin door een nauw met het volk verbonden adel kon worden geleid. Als deze er was geweest, het overwicht had kunnen behouden — óók over het burgerlijk radicalisme —, en het streven overal in den lande steeds op het welzijn van den geheelen kreits had kunnen richten — wie weet, of er niet een nog machtiger, en op breedere volkslagen gegrondveste staat was gegroeid, dan de kleine Republiek in het Noorden?

van Filips II, als souverein en landsheer van alle zeventien provinciën in den Bourgondischen kreits, en alleen dàt deel van het Nederduitsche volk, dat door Karel V in dien kreits was samengevat, had reden om in opstand te komen. Zoowel de kleinnederlandsche als de grootnederlandsche geschiedbeschouwing hebben getracht in den gebiedsomvang van de Unie van Utrecht een uitvloeisel te zien van den wordenden samenhang der Nederlandsche natie. Het probleem van de omgrenzing dier unie was het symbool voor de mythe van het zich in en dóor den opstand tegen Spanje afpalende Nederlandsche volk. [1])

De aardrijkskundige begrenzing van den opstand is echter geen volks-psychologisch probleem. De vraag naar de territoriale uitgebreidheid van den opstand is niet een kwestie van volksche saamhoorigheid, maar wordt geheel formeel beantwoord door de uitgestrektheid van den aan Filips II dynastiek onderworpen Bourgondischen kreits. En het is dus geheel onjuist, om de territoriale uitbreiding van den opstand met de grenzen van een zich ontwikkelend nationaal volkskarakter in verband te brengen. Indien Karel V toevallig nog wat meer provinciën in het Oosten (bijvoorbeeld Oost-Friesland of deelen van Rijnland) in den Bourgondischen kreits had ingelijfd, zouden deze evengoed in opstand zijn gekomen als de overige; en indien hij bijv. Groningen en Friesland er buiten had gelaten, zouden deze gewesten ook geen vin verroerd hebben: het particularisme vierde nu eenmaal hoogtij in die dagen. De opstandige beweging strekte zich derhalve uit over het geheele gebied van den Bourgondischen kreits: de grenzen van den opstand in het Oosten en in het Zuiden zijn door Karel V zelf nog bepaald bij de vorming van dien kreits in 1548. De grenzen van den opstand van 1561—1579 waren geen volksgrenzen — zij waren kunstmatige grenzen van een op grond van dynastieke belangen gevormd staatslichaam.

Maar werden het dan wellicht toch volksgrenzen in de scheiding, die in het jaar 1579 plaats greep? Het is niet te loochenen, dat het zonder twijfel juist het Waalsch-sprekende gedeelte der zeventien Nederlanden is geweest, dat zich bij de Unie en den vrede van Atrecht uit dit staatslichaam afscheidde en het verzet tegen den landsheer beëindigde. Doch ik geloof, dat een nauwkeurige bestudeering en waardeering van de bronnen aan het licht brengt, dat hier in beginsel geen sprake was van een volksche spanning tusschen Walen en Dietschers, maar van een frontale scheiding tusschen de oude adellijke en katholieke, en de nieuwe burgerlijke levensbeschouwingen. Het zijn de oude standen van adel en geestelijkheid geweest, die zich naar het uiterste Zuidwesten hebben teruggetrokken en dàar de burgerlijke opstandsbeweging hebben overweldigd en vernietigd. Dr. Delfos zal mij nog tegenwerpen, dat het dan toch wel niet geheel toevallig zal zijn geweest, dat de verfranschte adel en de verfranschte geestelijkheid juist alleen de verfranschte gewesten der zeventien Nederlanden hebben kunnen blijven beheerschen. Ik geef toe, dat zulks wel geen toeval zal zijn geweest en dat de taalgemeenschap wel een rol bij dit samengaan zal hebben gespeeld. Ik neem ook aan, dat het taalverschil tusschen de Waalsche en de aangrenzende Dietsche provinciën tot onderlinge spanningen het zijne zal hebben bijgedragen; maar bestonden zulke spanningen niet tusschen bijna alle provinciën? Hebben de Gelderschen niet bijzonder weinig op met de Hollanders? Schelden dezen de Vlamingen niet uit voor „vreemdelingen" (blz. 288)? Ik geloof niet aan een Waalsch-Dietsche tegenstelling in de 16de eeuw, die deze beide „volkeren" in 1578 en 1579 zou hebben beheerscht: indien er in dien tijd al sprake is van echt volksch bewustzijn, dan is dit doorgaans locaal begrensd en strekt zich hoogstens uit tot het gebied van één enkele provincie. Het besef van het „gemeyne" vaderland gaat toch nog maar weinig diep en is meer een idyllische dan een nationale voorstelling.

Het boek van dr. Delfos heeft mij dan ook niet kunnen overtuigen van de juistheid van deze kardinale stelling in de grootnederlandsche geschiedbeschouwing van dr. Delfos en anderen, dat het volk, dat in de 16de eeuw tegen Spanje in opstand kwam, identiek was met de Dietsche taalgemeenschap. Trouwens reeds een blik op de taalverhoudingen in de oostelijke provinciën bewijst alleen al, dat van een aan alle zijden duidelijk om-

---

[1]) Ik ben voornemens de kwestie van de verschillende beschouwingen in de wetenschappelijke behandeling der Nederlandsche geschiedenis in een afzonderlijk artikel in dit tijdschrift nog nader te bespreken. Hier volsta ik er mede met er op te wijzen, dat dr. Delfos klaarblijkelijk heeft getracht door een scherp onderzoek naar den territorialen omvang van de Unie van Utrecht aan te toonen, dat zij niet — zooals tot nog toe meestal gebeurde — als uitdrukking van een eng Noordnederlandsch gemeenschapsgevoel, maar als verwerkelijking van een algemeen Dietsch gemeenschapsbesef moet gelden. Maar het gaat niet om de formeele kwestie van de territoriale uitgebreidheid der Unie! Wezenlijk is alleen de vraag naar de territoriale uitgebreidheid der opstandige b e w e g i n g en déze heeft zich zonder twijfel niet beperkt tot de Dietschsprekende gewesten.

grensde Dietsche taalgemeenschap geen sprake is. Het begrip „Dietsch" is ontstaan in de sfeer van en blijft ook onverbrekelijk verbonden met den strijd om de taalgrens naar het Zuiden, en het lijkt mij dan ook niet juist die problematiek zonder meer over te brengen op streken, die haar in het geheel niet kennen en voor wie de Dietsche idee dáárdoor volstrekt onwezenlijk is. [1])

Al deze bedenkingen echter, hoe principieel zij ook zijn, doen niets af aan de waarde van dr. Delfos' studie. De met voorbeeldige nauwkeurigheid beschreven ontwikkelingsgang van de Unie van Utrecht, dien de schrijver op den voet volgt en in ruim 1400, achter in het boek opgenomen verwijzingen staaft met de mededeelingen in de historische bronnen zelf, werpt een volkomen nieuw licht op een beslissende periode in den opstand. Zoo heeft dr. Delfos weer een klaar licht geworpen op het wezen van de Pacificatie van Gent als een tweezijdig verdrag tusschen de katholieke en de gereformeerde Staten in de Nederlanden; hij heeft de voorgeschiedenis van de Unie van Utrecht met zeldzame duidelijkheid weten te reconstrueeren; hij heeft de deelneming van Vlaanderen en Brabant aan die unie in het juiste licht gesteld; de totaal onbekende versmelting van de oude Generaliteit met de nieuwe unie heeft hij ontdekt en in haar verschillende fasen helder uiteengezet. Het is een boek geworden, dat niet alleen voor de vakgeleerden, maar voor een grooter publiek waarde heeft, omdat het de groote problemen van den opstand van een geheel nieuw gezichtspunt uit behandelt en ons daardoor weer dringend voor oogen plaatst. Daarom is het niet alleen een werk geworden, dat men lezen kan, doch dat men bestudeeren moet en overdenken. Juist in onze dagen is de belangstelling ontwaakt voor de diepste oorsprongen van ons eigen volksbestaan, en in verband daarmede benaderen wij de gebeurtenissen in de 16de eeuw, toen onze voorvaderen zich tegen de vreemde overheersching van het Spaansche bewind verhieven, met andere vragen dan vroeger. Wij zoeken opnieuw naar de gestalte, die dat in opstand komende en vastberaden om zijn vrijheid vechtende volk had, om tot een klaarder inzicht in de gestalte van onze tegenwoordige nationale gemeenschap te komen. En al geloof ik, dat wij in het boek van dr. Delfos niet het rechte antwoord vinden — het helpt ons bij het zoeken daarnaar en het leidt ons langs tot nog toe onbekende wegen. En door het vaak dorre verhaal der constitutioneele ontwikkeling heen schemert dan toch, eerst nog vaag, maar gaandeweg in zijn volle tragiek: deze mensch van Nederduitschen bloede, wel eng in zijn kleine steedsche gedachtenwereld, maar toch nog zoo vervuld van geloof, in zijn verbeten lijden en zijn verbitterd strijden — deze mensch, die onze voorvader is.

---

[1]) Over de taalverhoudingen in het Oosten der 16de-eeuwsche Nederlanden vgl. de inaugureele rede van prof. dr. J. W. Muller te Leiden in 1915: „Over Nederlandsch Volksbesef en Taalbesef", Utrecht 1915, blz. 20—23. De oostelijke gewesten der Nederlanden stonden toen in nauwer contact met de westelijke streken van het overige Nederduitsche gebied, dan met de westelijke en zuidelijke provinciën van den Bourgondischen kreits.

IDEE EN WERKELIJKHEID IN HET GESCHIEDENISBEELD VAN NEDERLAND

I

Ieder onzer heeft zich wel eens afgevraagd, hoe het toch mogelijk is in de ontzaglijke veelheid der verschijningen en gebeurtenissen van onzen tijd een lijn te ontdekken. Die vraag drong zich vroeger al dikwijls op naar aanleiding van de uitvoerige, ja overladen berichtgeving in de kranten; maar zij is nu voor ons allen wel eens acuut geworden. Want in de gemeenschap van ons eigen volk doet zich het verschijnsel voor, dat, terwijl wij toch allen in groote trekken over hetzelfde berichtenmateriaal beschikken, toch zulke diepgaande verschillen in de beoordeeling van de historische ontwikkeling in onze dagen optreden. En wij zullen allen dan wel plotseling het gevoel hebben gehad — de een meer, de ander minder helder —, dat ook onze kijk op de geschiedenis wordt bepaald door ons inzicht en ons geloof in de wezenlijke dingen des levens. Zelfs het strengst wetenschappelijke verhaal over het geschiedkundig verloop eener bepaalde periode ontkomt niet aan den invloed, die de levenshouding en wereldbeschouwing uitoefent van hem, die aan de historische stof gestalte geeft.

Het zou verkeerd zijn dit onbewuste kiezen van een standpunt te verwarren met „subjectiviteit". Nemen wij een voorbeeld uit onze eigen historische wetenschap. Daar legt in de 19de eeuw Groen van Prinsterer aan onze vaderlandsche geschiedenis het symbool van de calvinistische geloofskracht en den daarmede verbonden zegen van den Almachtige ten grondslag, zoodat opgang en ondergang der Republiek worden uitgelegd als uitvloeisels van den zegen en den toorn Gods om geloof en ongeloof van Zijn Nederduitsch gereformeerd volk, waarmede Hij het Nieuwe Verbond der genade heeft gesloten. Wanneer wij deze fundamenteele opvatting op zoo'n manier op een eenvoudige formule brengen, dan gaan wij licht twijfelen aan de juistheid van de stelling, die er in ligt opgesloten; wij denken al spoedig, dat het „nogal subjectief" is, waarmede wij dan eigenlijk bedoelen, dat onze eigen visie zou uitmunten door objectiviteit. Maar aan een man als Groen van Prinsterer subjectivisme te willen verwijten, zou aan de grootheid van zijn overtuiging tekort doen. In het gezichtsveld van dezen waarachtig hoogstaanden belijder van een voorvaderlijk geloof is de geschiedenis van ons volk geworden tot een tempel, waarin God zelf Zijn heilige woorden heeft gesproken en Zijn vóór den aanvang der wereld genomen eeuwig raadsbesluit ten uitvoer legt. „De Heer heeft, in dit kleine en onaanzienlijke Land aan de golven ontwoekerd, groote dingen gedaan; voornamelijk nadat het, door het zuiver Evangelie bevoorrecht, als zelfstandige Mogendheid, tot toonbeeld zijner genade werd gesteld." [1]) Dat is geen subjectivisme meer, d.w.z. geen door een of ander individu willekeurig uitgekozen standpunt, dat voor een ander geen waarde zou kunnen hebben: dit is het geloof van een, die zich tot het kiezen van een standpunt geroepen weet en die het gansche leven (en dus ook de geschiedenis) niet anders meer kan en wil zien dan van het gezichtspunt uit, dat hem als het eenige ware is geopenbaard.

Het is ook niet anders gesteld met de meer officieele liberale school, die het begrip van de „natie" heeft ontdekt en dit als de oergestalte van elke historische ontwikkeling opvat. Het eigenaardige van de officieele geschiedschrijving der 19de eeuw is alleen geweest, dat zij (misschien als een gevolg van te weinig filosofische scholing) haar fundamenteele problemen nimmer scherp stelde, maar — bevangen in een wat naïef geloof aan de mogelijkheid van volstrekte objectiviteit — heeft gemeend de historische ontwikkeling te kunnen beschrijven zonder eenig ander principe dan een zoo groot mogelijke nauwkeurigheid. Hadden de 19de-eeuwsche liberale geschiedschrijvers — Muller en Fruin vooraan — dit standpunt (want ook dit was een „standpunt", een uit echte overtuiging gekozen visie op het

---

[1]) Mr. G. Groen van Prinsterer: „Handboek der Geschiedenis van het Vaderland", 6de druk, § 3. Vgl. voor zijn opvattingen in het algemeen de dissertatie van dr. H. Smitskamp bij de Vrije Universiteit: „Groen van Prinsterer als Historicus", Amsterdam 1940, i.h.b. blz. 144—152.

wezen der historie) consequent doorgevoerd, de vaderlandsche geschiedenis zou in hun handen ten slotte een onoverzichtelijk relaas zijn geworden van ontelbare „feiten", belangrijke en onbelangrijke, waarin de terechtstelling van een moordenaar evengoed haar plaats had moeten hebben als die van een ketter. Maar zij waren — gelukkig! — niet consequent: zij ziftten de gegeven „feiten" der geschiedenis en gaven aan de onoverzichtelijke veelheid der in de historische bronnen vermelde gegevens gestalte, zij zochten naar algemeene lijnen en vormen, waarlangs en waarin de ontwikkeling als een zinrijk geheel was verloopen. En zij kónden dat, doordat zij — onbewust — wel degelijk in de algemeengeldigheid van bepaalde grondvormen der geschiedenis g e l o o f d e n. Zij geloofden in het bestaan van nationale gemeenschappen, die in de ontwikkeling van het menschelijk geslacht n o o d z a k e l ij k zijn, die als het ware door de natuurgeschiedenis [1]) zijn voorbestemd als de groote vormen, waarin het leven der menschen wordt geordend en zich openbaart. Dat is hun eerste geloofsartikel geweest.

Maar het feit, dat de historici der 19de eeuw dit probleem nimmer scherp stelden, is oorzaak geweest, dat zij het wezen van de nationale gemeenschap niet hebben doordacht. Zij hebben daar eigenlijk niet eens een probleem beseft, hetgeen een gevolg is geweest van die eigenaardige verzadigdheid, bezadigdheid, zelfgenoegzaamheid, die het geestelijk leven van heel Europa in dezen tijd doortrekt. In het burgerlijk levensbesef dringt sedert het „revolutionnaire" jaar 1848 steeds krachtiger de overtuiging door, dat de vooruitgang der beschaving zoo ver is gevorderd, dat men een definitieven, betrekkelijk stationnairen ideaaltoestand nabij is gekomen. Nog is men zich bewust, dat de werkelijkheid van het maatschappelijk leven niet aan de ideale maatstaven van politieke en economische vrijheid en gelijkheid beantwoordt; maar de grondvormen van de bestaande staatkundige, kerkelijke en maatschappelijke organisatie worden als volstrekt juist en definitief aanvaard. Voor de wetenschap der geschiedenis heeft deze neiging van den geest des tijds deze enorme consequentie gehad, dat men de politieke ordening van Europa, het naast elkander bestaan van de verschillende Europeesche mogendheden, haar karakter en haar machtssfeer, als het voltooide eindresultaat eener eeuwenlange historische ontwikkeling aanzag. Dat was hun tweede geloofsartikel.

[1]) Er is inderdaad in hun visie invloed van natuurwetenschappelijke gedachtegangen der 19de eeuw waar te nemen, doch het zou uiteraard te ver voeren dit hier nader aan te geven of uit te werken.

Voor historici is een dergelijk standpunt wonderlijk, ja in den grond der zaak onbegrijpelijk. De gansche geschiedenis toch is steeds en overal een proces van w o r d i n g; en hoe is het dan mogelijk, dat geschiedkundigen, die met open oogen door het leven gaan, hun eigen tijd niet meer als een w o r d e n, maar (in elk geval in de essentieele dingen, waar het om de grondstructuur van de menschelijke levensordeningen gaat) als een t o e s t a n d gaan zien, die niet meer voor echte historie vatbaar zou zijn? En toch was het zoo. De naties, die in de 19de eeuw als echte, zelfbewuste politieke gemeenschappen bestonden, werden in de historische voorstellingen tot eindproducten van den vooruitgang der geschiedenis en men kon zich om die reden geen betere geschiedvorsching denken, dan wanneer werd aangetoond, hoe de bestaande naties in de voorafgaande eeuwen waren gegroeid, ja zelfs hoe deze groei niet anders had kùnnen verloopen dan in werkelijkheid was gebeurd. [1])

In het kardinale probleem van onze gansche vaderlandsche geschiedenis hebben onze historici van de vorige eeuw bewezen, dat zij de wording der Nederlandsche natie uitsluitend zagen vanuit de structuur, die deze natie in het midden van hun eigen eeuw had gekregen: in hun behandeling van onzen opstand tegen de Spaansche overheersching. De Bourgondische erflanden waren op het eind der 15de eeuw door huwelijk in het bezit van het Huis Habsburg gekomen; doch toen een der vertegenwoordigers van dit geslacht in het midden der 16de eeuw de traditie zijner voorgangers verliet en die erflanden in het geheel niet meer uit hun eigen gezichtspunt bestuurde, doch uitsluitend als een factor

[1]) Prof. Geyl heeft in een voordracht in 1921, gehouden voor het Vlaamsch Philologencongres te Mechelen (o.a. afgedrukt in zijn bundel „De Groot-Nederlandsche Gedachte", Haarlem 1925, blz. 98—111), op een soortgelijk verschijnsel in de Engelsche geschiedschrijving gewezen. Hij haalt t.a.p. blz. 103 de uitspraak van den Engelschen imperialistischen historicus Seeley aan, die een dergelijke mentaliteit ook bij zijn Engelsche vakgenooten geeselt, die van meening waren, „dat het verlies van onze Amerikaansche koloniën niet alleen onvermijdelijk, maar zelfs een geluk voor ons was." Seeley noemt het daar een „eigenaardig soort van optimistisch fatalisme", dat men bij voorbeeld ook kan aantreffen bij den Duitschen geschiedschrijver Treitschke, wanneer deze betoogt, dat het volk der Oostenrijkers zóó van de overige Duitsche landen is vervreemd, dat een Grootduitsch Rijk politiek niet meer mogelijk is.

in zijn universalistische politiek behandelde, kwamen alle standen in verzet. Dat verzet heeft zich ontwikkeld en uitgebreid in alle „zeventien Nederlanden", in de Waalsche provinciën zoo goed als in de afgelegen streken in het Noordoosten, in Vlaanderen en Brabant niet minder dan in Holland en Zeeland. En sedert 1585, na den val van Antwerpen, blijft er van dit uitgestrekte gebied der zeventien Nederlanden maar een rompstuk over, dat zoowaar in een steeds scherper tegenstelling tot het Zuiden komt te staan. — Ieder historicus moet zich afvragen: hoe is dit mogelijk geweest?

En nu is het typeerend te zien, hoe de geschiedschrijvers in de 19de eeuw hier eigenlijk heelemaal geen probleem hebben gezien. Voor hen, wien de mislukking van de vereeniging met de Zuidelijke Nederlanden tusschen 1815 en 1830 nog versch in het geheugen lag, was het een uitgemaakte zaak, dat een dergelijk samengaan natuurlijk ook in de 16de eeuw onmogelijk was geweest. En met een gemakkelijke zelfverzekerdheid construeerden Muller, Fruin, Bakhuizen van den Brink en alle anderen de fraaie, rechtlijnige ontwikkeling der Nederlandsche historie: De heele opstand in de Zuidelijke Nederlanden is vóór 1572 maar een stroovuurtje geweest; dan, van de inneming van Den Briel tot de Pacificatie van Gent vormen Holland en Zeeland de natuurlijke weerstandskern tegen de Spaansche overheersching; de muiterijen der Spaansche troepen in 1576 drijven de Zuidelijke provinciën dan nog eenmaal met de Noordelijke op één hoop, en gedurende enkele jaren zijn de zeventien Nederlanden dan weer vereenigd; doch het onnatuurlijke dier verbinding is sterker dan de gemeenschappelijke afkeer tegen het Spaansche bewind en in de Unies van Utrecht en Atrecht vallen de beide helften der vereenigde Nederlanden weer uiteen. Niemand heeft het scherper geformuleerd dan Fruin in zijn *Tien jaren*: „Het mislukken der vereeniging was niet aan toevallige, maar aan noodzakelijke oorzaken te wijten. Geen voorbijgaand misverstand had de scheuring teweeggebracht, maar een diepgaand verschil tusschen de Noordelijke en Zuidelijke Nederlanden, in afkomst, in volksaard, in geschiedenis, in godsdienst, in regeeringsvorm, in maatschappelijken toestand." [1])

Deze kijk op de gebeurtenissen in de 16de eeuw is in den laatsten tijd gebleken zóó volkomen onjuist te zijn, dat men zich afvraagt, hoe het mogelijk is geweest, dat historici van het formaat van een Fruin tot een dergelijk beeld hebben kùnnen komen. En het antwoord is: op grond van de diep in hun voorstellingswereld gegrifte overtuiging, dat het nationaal verband, dat zij in de tweede helft der 19de eeuw als de Nederlandsche natie om zich heen zagen, in alle voorafgaande eeuwen in denzelfden omvang en met hetzelfde karakter was waar te nemen, dat de nationale gemeenschap juist in deze 19de-eeuwsche gestalte in de structuur van de gansche menschengeschiedenis lag opgesloten en daarin was voorbestemd, ja dat de historische ontwikkeling op geen enkel punt anders had kùnnen verloopen dan in werkelijkheid ook is gebeurd. Het komt bij deze geschiedschrijvers eenvoudig niet op om zich af te vragen, of op eenig punt van onze historie zich de mogelijkheid heeft voorgedaan van een ontwikkeling, waardoor de Nederlandsche natie in dien engen Kleinnederlandschen vorm van na 1839 in het geheel niet zou zijn ontstaan, maar een gansch andere nationale gemeenschap zou zijn gegroeid — bij voorbeeld eene, waarbij de 16de-eeuwsche provinciën Vlaanderen en Brabant zouden zijn opgenomen, welke thans het hoofdbestanddeel van het Vlaamsche gebied in den tegenwoordigen Belgischen staat uitmaken.

II

De critiek op „de Kleinnederlandsche traditie in onze historiografie" [1]) heeft hier ingezet: rondom de Vlaamsche kwestie. Vlaanderen leerde in den Belgischen staat, dat het door een Fransch cultureel imperialisme werd bedreigd, maar óók: dat het omvangrijk genoeg was om (althans binnen het Belgische staatsverband) zich te doen gelden als een macht van eigen potentie, waarmee de groote politiek rekening zou moeten houden. Men begon openlijk te spreken van een Vlaamsch volk, een Vlaamsche nationaliteit, die essentieeler en verplichtender leek te zullen worden dan het Belgisch staatsburgerschap. Deze machtige nationale herleving, die haar rijpste politieke consequentie vond in het activisme tijdens den eersten wereldoorlog, wierp vanzelfsprekend de vraag op, wat de oorsprong van dit volkslichaam was in de geschiedenis; en uiteraard kwam men daarbij weer terecht in de 16de eeuw, toen het voorgeslacht der hedendaagsche Vlamingen door Parma onder de heerschappij van den Spaanschen Koning werd teruggebracht. En zoo, bij de bestudeering van de toenmalige ontwikkeling in dit licht, werd men gewaar, dat

[1]) Geciteerd bij prof. Geyl, t.a.p. blz. 106 en 125.

[1]) Titel van een lezing, door prof. Geyl in 1923 voor de Maatschappij van Nederlandsche Letterkunde te Leiden gehouden en gepubliceerd in den op de voorgaande bladzijde genoemden bundel, blz. 112—136.

het volk, dat in de 16de eeuw tegen de Spaansche overheersching in opstand kwam, anders, grooter was dan het volk, dat zich in de 19de eeuw binnen de grenzen van het Koninkrijk der Nederlanden als een volledige nationale gemeenschap bevond.

Zoo ontwaakte ten slotte na jaren ook in de Noordnederlandsche geschiedvorsching het besef, dat de „natie" in de geschiedenis niet maar zoo zonder meer kan worden gelijkgesteld met. de bevolking van het grondgebied der thans bestaande staten. Dat beteekende de verloochening van het tweede geloofsartikel der liberale geschiedeniswetenschap — niet van het eerste. Vooral sedert den wereldoorlog is het bij ons gemeengoed geworden, dat de menschelijke gemeenschap, die wij „natie" of „volk" noemen, uit diepere oorsprongen leeft dan het gemeenzaam leven in éénzelfde staatsverband alléén. Moeilijker is het echter om uit te maken, welke factoren dan wèl het ontstaan en de ontwikkeling van een natie bepalen en mogelijk maken. En deze moeilijkheid is in de historische wetenschap nog allerminst opgelost. Het markantst is in dit opzicht wel de tegenstelling tusschen de hoogleeraren dr. Colenbrander en dr. Geyl geweest.

Wat Muller, Fruin, Bakhuizen van den Brink en met hen de geheele officieele geschiedeniswetenschap argeloos beleden: de in het diepste wezen der Nederlandsche bevolking gegeven tegenstelling tusschen het Noorden en het Zuiden — dat is door prof. Colenbrander nog eenmaal samengevat in een systematisch leerstelsel. Als criterium voor de geestelijke mogelijkheid van een nationale gemeenschap aanvaardt hij een definitie van Renan: „groote dingen samen verricht hebben, en nòg willen verrichten." Het kiezen van zulk een definitie voor de begrenzing van de „nationale" historie is typeerend voor een geleerde, die de Nederlandsche nationaliteit eenzijdig wil binden aan de roemrijke historie van tachtigjarigen oorlog en gouden eeuw. Prof. Geyl heeft er reeds op gewezen, dat de definitie van Renan bij dezen Franschen historicus zelf al was ontstaan met het oog op den Elzas en Lotharingen, die in 1871 naar het Duitsche Rijk terugkeerden, en hij parafraseert den (niet uitgesproken) gedachtengang van Renan op deze wijze: „Wàt ras, wàt taal!" zegt de Franschman: „samen geschiedenis gemaakt te hebben, samen de Revolutie beleefd te hebben, dat schept tusschen Elzas-Lotharingen en Frankrijk een eenheid, waar gij Duitschers part noch deel aan hebt." [1]) Prof. Colenbrander, die de formule van Renan overneemt, doet dat met een zelfde bedoeling: ook hij wil d e g e m e e n s c h a p p e l i j k e b e l e v e n i s v a n e e n i n d r u k w e k k e n d s t u k g e s c h i e d e n i s tot het eigenlijke motief van natievorming verheffen. Maar in den grond der zaak doet hij daarom met vol bewustzijn niets anders dan Muller en Fruin en Bakhuizen van den Brink vóór hem al o n bewust hadden gedaan: hùn nationaal bewustzijn immers was zoo rechtstreeks verbonden met de gestalte van het volk in het Koninkrijk der Nederlanden (en dat was inderdaad identiek of in ieder geval nagenoeg identiek met het volk der Republiek), dat voor hen zonder twijfel het criterium van Renan volledig opging. Prof. Colenbrander echter, die zelf andere mogelijkheden en motieven tot nationale gemeenschapsvorming om zich heen zag groeien, en niettemin, omdat ook hij de natie nog niet anders kòn zien dan als „staatsnatie", hùn visie wilde handhaven, had logisch geen anderen uitweg dan dit beroep op de uitsluitende natievormende kracht der historie. Dit is dus een poging om langs een omweg het tweede geloofsartikel der liberale geschiedbeschouwing ook nu nog aannemelijk te maken.

Maar even typeerend als prof. Colenbrander's beroep op Renan is om het wezen eener natie te doorgronden — even kenschetsend is prof. Geyl's antwoord op de vraag: wat is een natie? Prof. Colenbrander zocht naar een gezichtspunt, dat hem toeliet de Nederlandsche natie zijner dagen rechtstreeks uit den opstand der 16de eeuw af te leiden, en stelde de gemeenzame historie op den voorgrond. Prof. Geyl werd getroffen door de Vlaamsche zaak: daarin openbaarde het probleem der nate zich aan hem. En daarom is het ook weer typeerend, dat hij de natievormende kracht bij uitstek ziet in de t a a l e e n h e i d. Andere factoren zijn naar zijn opvatting toch altijd minder duurzaam en minder doorslaggevend dan het spreken van een gemeenschappelijke taal. Zoo zegt hij bij voorbeeld in een voordracht te Leiden, met een duidelijke toespeling op de verhoudingen in de Noordnederlandsche Republiek, over de beteekenis van gemeenschappelijkheid van „godsdienst, handelsbelangen, roemrijke geschiedenis": „Deze drie laatste factoren, die men als de historische kan samenvatten, werken gewoonlijk wat lukraak. Zij schieten over het doel heen, of belemmeren het bereiken ervan. Zij werken mee of werken tegen. Oneindig veel combinaties zijn mogelijk...." En hij vervolgt: „Maar de „invitatie" van taaleenheid, om met Renan te spreken, „a standing invitation" om zoo te zeggen, een duurzame factor, waar al de andere.... door de loop der geschiedenis bepaald worden, verzwakt of versterkt of zelfs in andere richting omgezet, de factor van taaleenheid doet zich op den duur meer en meer

[1]) Prof. dr. P. Geyl, t.a.p. blz. 115.

gelden en de naties breiden zich meer en meer uit over heel hun taalgebied." [1]) Intusschen is zijn bewijsvoering op zichzelf niet sterk: hij geeft zelfs vrij veel voorbeelden van het uiteenloopen van staatsverband en taalgemeenschap. En is verder ook niet déze vraag gerechtvaardigd: hoe is het mogelijk geweest, dat de taalgemeenschap tusschen Vlamingen en Nederlanders, die toch àl de vorige eeuwen door „a standing invitation" is geweest, nù in de 20ste eeuw plotseling zoo sterk wordt, dat sommigen zelfs de mogelijkheid van een versmelting tot een volledige, alomvattende nationale gemeenschap meenen te bespeuren? Waarom is het besef van die taalgemeenschap plotseling zóó verhevigd, dat het in staat is de politieke verplichtingen van de menschen in een totaal nieuw licht te stellen? Welke zijn de historische krachten, de „gewoonlijk wat lukraak" werkende factoren, die deze intensievere bewustwording van de taalgemeenschap der Noordelijke en Zuidelijke Nederlanden hebben.... teweeggebracht?!

De discussie tusschen prof. Colenbrander en prof. Geyl bevredigt niet. Wij voelen op bijna iedere bladzijde van hun betoog het tè schetsmatige van hun visie; hun beider theorieën over de vormende krachten van het nationale zijn te eng, te uitsluitend als zij zijn belicht met het oog op de concrete situatie van de scheiding tusschen Noord en Zuid in de Nederlanden. Het ethnologisch en historisch vergelijkingsmateriaal ontbreekt veelal geheel of is in weinige korte opmerkingen en grove trekken aangeduid. Wat het wezen eener natie uitmaakt, uit welke diepten van het menschelijk zielsleven het nationale opstijgt, is bij hen niet doorgrond.

Maar toch heeft de modernere historiografie de dogmatische verenging van ons volksbegrip moeten laten varen en heeft zij moeten toegeven, dat de scheuring der Nederlanden in de 16de eeuw niet noodzakelijk uit de gegeven verhoudingen had behoeven voort te vloeien. Niemand minder dan de zoo uitermate voorzichtige geschiedvorscher prof. Huizinga, die toch reeds tot de oudste generatie in onze dagen behoort, heeft kort geleden op dit punt opgemerkt (en hij nam daarbij duidelijk juist van prof. Colenbranders opvatting afstand): „Wat er ook, van de veertiende eeuw af of nog vroeger mag hebben bestaan aan diepgaand onderscheid tusschen Zuid en Noord, tusschen Vlamingen en Brabanders eenerzijds tegenover Hollanders, Gelderslui en Friezen ginds, het resultaat, dat Noord en Zuid sedert 1579 uiteengingen, en dat het tot dusver armere Noordelijke deel, van minder roem en traditie dan Vlaanderen, Brabant en Henegouwen, die kernlanden waren geweest van ridderschap en stedenbloei, deze zou overtreffen in macht en aanzien, dat resultaat is niet voortgekomen uit een soort ethnische voorbeschikking, die naar volksaard verdeelde wat naar volksaard verschilde, maar uit de onherleidbare aaneenschakeling van de bijzondere gebeurtenissen." [2])

Daarmede is de beslissende schrede gedaan: de gestalte van het volk, zooals het zich binnen den Nederlandschen staat van 1839 als een eigen nationaal geheel bewust was, was — in elk geval wat territoriale verbreiding aangaat — een andere dan de gestalte van datzelfde volk, toen het zich in de 16de eeuw verhief om de vreemde heerschers te verdrijven. Wij mogen daarom de aanduidingen „Grootnederlandsch" en „Kleinnederlandsch" als wetenschappelijke termen gebruiken om dat verschil in historische interpretatie der Nederlandsche volksgestalte weer te geven. Principieel is thans het standpunt overwonnen, dat de enge Noordnederlandsche natie van de eerste ontwikkeling der moderne beschaving af in de geestelijke structuur der Westelijke Nederduitsche stammen voorgeteekend zou zijn. Die verenging is veeleer een gevolg geweest van het samenwerken van vele factoren van buitenaf.

III

Het spreekt vanzelf, dat de Vlaamsche geschiedwetenschap sedert den eersten wereldoorlog zoo mogelijk nog radicaler het „staatsvolk" als grondvorm der historische ontwikkeling verving door het „taalvolk" en de Vlaamsch-nationale geschiedenis geheel uit Grootnederlandsch gezichtspunt begon te reconstrueeren. Het groote standaardwerk over de „Geschiedenis van Vlaanderen", dat onder leiding van dr. R. van Roosbroeck is verschenen, legt daarvan op schier elke bladzijde getuigenis af. En voor de activisten uit den wereldoorlog was de Grootnederlandsche overtuiging gewijd door hun eigen offer. Voor den dreigenden terugkeer der Belgische regeering, verfranschter dan ooit door het jarenlang verblijf op Franschen bodem en verbitterd over wat in haar oogen alleen als hoogverraad kon worden geschandmerkt, moesten de activisten langs dezelfde wegen, waarlangs de Gereformeerden in 1567 en 1585 waren getrokken, uitwijken naar het Noorden: naar Nederland en Noordwest-Duitschland. Het spreekt vanzelf, dat zij zonder de minste reserve heelemaal Grootnederlandsch dachten en voelden. Zoo publiceerde prof. mr. dr. R. van

---

[1]) Prof. dr. P. Geyl, t.a.p. blz. 117.

[2]) Prof. dr. J. Huizinga: „Nederland's beschaving in de zeventiende eeuw", Haarlem 1941, blz. 42—43.

Genechten in 1937 een opstel [1]) over „Dietsche verbondenheid", waarin hij zelfs een poging waagde om het karakter van het Grootnederlandsch volksgeheel in onze dagen te teekenen. Maar het toeval wil, dat zich onder de uitgeweken activisten ook een historicus heeft bevonden, die zich op de nationale geschiedenis specialiseerde: dr. Leo Delfos, die thans als docent aan de Universiteit te Göttingen werkzaam is. Ook bij hem is het Grootnederlandsch gezichtspunt de eigenlijk zingevende grondslag van zijn studie. Ik wijs hier slechts op een aantal bijdragen, die hij in het tijdschrift „Nieuw Nederland" heeft geschreven [2]), en waarin hij met klem de gelijkwaardigheid van het volk der Noordelijke en der Zuidelijke Nederlanden in begaafdheid en in karakter betoogde.

Dr. Delfos nu heeft in een in 1941 verschenen studie [3]) de beslissende periode van de scheuring der Nederlanden in de 16de eeuw opnieuw behandeld. Ik geloof niet te veel te zeggen, wanneer ik dit werk in zekeren zin als de proef op de som van de Grootnederlandsche visie op onze historie beschouw. In een tweetal bijdragen in dit tijdschrift [4]) heb ik getracht aan te toonen, dat ook hij niet geheel aan een zekere verwringing van de historische werkelijkheid is ontkomen. De Nederlandsche opstand in de 16de eeuw tegen Filips II is geen tot een „Dietsche" taal- en volksgemeenschap beperkte beweging geweest. Hij is integendeel een echte „op-stand", een opstaan van de diepste krachten uit de rassubstantie van de bevolking der Nederlanden geweest, die tot uiting kwam in een burgerlijke revolutie, welke overal in het 16de-eeuwsche Europa is waar te nemen, doch alleen in de Noordelijke Nederlanden politiek de overhand wist te krijgen. Had Filips II wat meer begrip voor het Nederlandsche volkskarakter gehad, dan was het hem misschien mogelijk geweest dien opstand te voorkomen; had hij zich later na 1585 met meer energie gewijd aan de herovering der zeven, nog opstandige Noordelijke provinciën, dan was de bekwame Parma er misschien wel in geslaagd alle zeventien Nederlanden weer onder den wettigen landsheer te vereenigen. Doch dat is allemaal door — van Noordnederlandsch standpunt uit gezien — toevallige omstandigheden niet gebeurd en zoo zijn de Noordelijke provinciën zelfstandig gebleven en heeft zich een bijzondere politieke gemeenschap en ten slotte een bijzondere Nederlandsche natie kunnen ontwikkelen. [1])

Het kernprobleem van de Nederlandsche geschiedenis is: hoe is Nederland als politieke zelfstandigheid gegroeid en waarin bestaat zijne eigenaardigheid te midden der Europeesche volkeren? Wanneer wij dit probleem thans bezien aan de hand van de zooeven aangeduide ontwikkeling der Republiek uit de 16de-eeuwsche verhoudingen, dan komen wij tot deze conclusies: 1. de Oostgrens is het resultaat van de dynastieke politiek der Bourgondische en Habsburgsche heerschershuizen; 2. de Zuidgrens is het toevallig resultaat van de krijgsbedrijven in den zg. tachtigjarigen oorlog; en 3. het karakter van het Noordnederlandsche volk is een (ten gevolge van de uitschakeling èn van den adel èn van de katholieke geestelijkheid) in wezen door en door burgerlijk vervormd Nederduitsch menschentype. Dat wil dus zeggen, dat in de werkelijke volksverhoudingen in dit Nederduitsche Westen noch een Kleinnederlandsche, noch een Grootnederlandsche natie van te voren „gegeven" waren. Het is inderdaad „een onherleidbare aaneenschakeling van de bijzondere gebeurtenissen" (prof. Huizinga [2]) geweest, waardoor ten slotte de kleine Noordnederlandsche natie is ontstaan; hadden die gebeurtenissen zich anders toegedragen, zoo ware wellicht een Grootnederlandsche, of wel zelfs een „Bourgondische" natie gegroeid; maar evengoed was — objectief gesproken — een ontwikkeling mogelijk geweest, waarbij een Zuidwestelijk (Brabant, Vlaanderen en Hol-

[1]) In „Nieuw Nederland", 4de jaargang, nummer 2 (Augustus 1937), blz. 83—108.

[2]) In den vierden jaargang van genoemd tijdschrift verschenen de volgende opstellen van zijn hand: „Het batig slot van den Spaanschen Brabander", nummer 4 (October 1937), blz. 299—309; „Het besef van „Het Nederlant, ons aertsch priëel" ", nummer 8 (Februari 1938), blz. 570—587; en „Nederland I en Nederland II" nummer 11 (Mei 1938), blz. 838—854.

[3]) Dr. Leo Delfos: „Die Anfänge der Utrechter Union 1577—1587 — Ein Beitrag zur Geschichte der niederländischen Erhebung, insbesondere zu deren Verfassungsgeschichte", Historische Studien, Heft 375, Verlag Dr. Emil Ebering, Berlin SW 68, 1941.

[4]) Onder de titels „Dietschers en Walen in onzen Opstand tegen Spanje" en „De Gestalte van het Volk in den Nederduitschen Opstand tegen Spanje" verschenen respectievelijk in het Juni- en het Juli-nummer van dit tijdschrift.

[1]) En zoo groeide uit de Zuidelijke Nederlanden in den loop der eeuwen een eigen staatsgemeenschap, die er in de 19de eeuw zelfs aanspraak op leerde te maken een bijzondere, „Belgische" natie te zijn.

[2]) Prof. dr. J. Huizinga, t.a.p. blz. 43.

land omvattend) en een Noordoostelijk (Gelderland, Overijssel, de drie Noordelijke provinciën, Westfalen, Oldenburg en Oost-Friesland omvattend) „Nederland" was ontstaan [1]). Wezenlijk in de geschiedenis van de lage landen bij de zee is alleen de rassische grondstructuur van het Nederlandsche volkskarakter, en de wijze, waarop deze zich in de Europeesche geschiedenis heeft geopenbaard.

Wat beteekent dit alles nu voor onzen tijd? Het spreekt vanzelf, dat de beantwoording van deze vraag afhangt van de idee, waarmede men de innerlijke omwenteling van het Avondland sedert 1940 tegemoet treedt. Wie het heeft verstaan, dat Europa „von der Erregung geschüttelt (wird), in der sich die älteste, echteste Form gegen die Ueberfremdung erhebt" [2]) en wie gelooft in het politieke ontwaken van een bovenstaatsche, Noordeuropeesche, Germaansche gemeenschap, die moet aanvaarden, dat ook Nederland in het omsmeltingsproces van deze eeuw terug zal moeten keeren tot het substantieele, Nederduitsche grondkarakter van zijn wezen — die moet zelfs aanvaarden, dat dit volk veel van zijn nationale, d.i. zijn burgerlijke eigenaardigheid zal verliezen om eenvoudiger, maar daardoor ook zuiverder te worden. Voor de historische wetenschap beteekent dit terzelfdertijd de verplichting, om de rassische grondstructuur van het volk der Nederlanden als de wezenlijkste vormkracht van zijn gestalte te herkennen en in het beeld zijner geschiedenis tot uitdrukking te brengen. Zoo zal het mogelijk zijn een „vaderlandsch" geschiedenisbeeld te ontwerpen, waarin Nederland niet meer een afgesloten en idyllische „Hollandsche tuin" is, maar een landschap op het Europeesche vasteland, dat èn in oorsprong èn in de groote lijnen van zijn ontwikkeling mee-leeft en mee-lijdt met de andere landen, waarmede het de Europeesche, Germaansch bepaalde gemeenschap van het Avondland vormt.

---

1) Prof. dr. J. W. Muller: „Over Nederlandsch Volksbesef en Taalbesef", Utrecht 1915, blz. 20—23.

2) Dr. Karl Richard Ganzer: „Das Reich als Europäische Ordnungsmacht", Hamburg 1940, 2e druk, blz. 137.

